

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยนี้ เป็นการศึกษาเพื่อพัฒนารูปแบบการใช้การศึกษานานภูมิปัญญาและวัฒนธรรมในการพัฒนาสังคม ผู้วิจัยกำหนดกรอบการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นพื้นฐานทางกรอบความคิด และทฤษฎีที่ใช้ดำเนินการวิจัยในประเด็นต่อไปนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับสังคมวิทยา ภูมิปัญญาและวัฒนธรรม
2. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการจัดการศึกษา
3. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา
4. งานวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาและวัฒนธรรม
5. ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับไทยเลย

1. แนวคิดเกี่ยวกับสังคมวิทยา ภูมิปัญญาและวัฒนธรรม

1.1 แนวคิดและทฤษฎีทางสังคมวิทยา

แนวคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยาที่นำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคมซึ่งเป็นการประมวลความคิดและประสบการณ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อให้อธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ และใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติงาน ซึ่งปกติแล้วแนวคิดที่จะพัฒนามาเป็นทฤษฎีนั้นจะต้องผ่านการพิสูจน์หรือทดลองมาแล้วในระดับหนึ่ง การนำทฤษฎีมาประยุกต์ใช้จึงเป็นประโยชน์ ดังนี้

ทฤษฎีฐานราก (Grounded Theory) เป็นวิธีการวิจัยที่มุ่งการสร้างทฤษฎีที่มีพื้นฐานมาจากข้อมูลที่ได้รับการรวบรวมและวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ ซึ่งมาร์ตินและเทอร์เนอร์ (Martin and Turner, 1986: n.p. อ้างอิงมาจาก Myers, 2002: 10) กล่าวว่า...ทฤษฎีฐานราก คือการใช้หลักการอุปนัย (Inductive) เป็นระเบียบวิธีในการค้นหาทฤษฎี ซึ่งพัฒนาทฤษฎีจากการรวบรวมประเด็นทั่ว ๆ ไปที่เกี่ยวข้องที่ได้รับการตอบสนองบนพื้นฐานข้อมูลเชิงประจักษ์ที่สังเกตได้

การวิจัยแบบทฤษฎีฐานรากถูกนำมาใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพเพราะเป็นการสร้างความเข้าใจปรากฏการณ์ต่าง ๆ บนพื้นฐานของบริบทของพื้นที่ที่ศึกษา (context-based) โดยมีการบรรยายกระบวนการเกิดปรากฏการณ์ที่ชัดเจน (process-oriented descriptions) และสามารถอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนั้น ๆ (explanation of the phenomenon) ในสภาพการณ์จริงเหล่านั้น (http://erm.buu.ac.th/staff/WQual/qual_res1e.html. 14 มิถุนายน 2549)

วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีฐานราก (Grounded Theory Approach) เป็นวิธีวิทยาของการศึกษาเชิงคุณภาพที่มีแนวความคิดในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์และการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ จึงจำเป็นต้องเข้าใจในกระบวนการที่บุคคล ได้สร้างความหมายให้กับสิ่งต่าง ๆ ตามโลกทัศน์ของตนเอง ซึ่งรวมทั้งการสร้างความหมายให้กับเหตุการณ์ต่าง ๆ อันเป็นองค์ประกอบของปรากฏการณ์ทางสังคม

การสร้างทฤษฎีจากปรากฏการณ์และผลการศึกษาอันเป็นทฤษฎีจากฐานราก จึงพัฒนายกระดับเป็นทฤษฎีที่สามารถนำรายละเอียดของทฤษฎีที่สร้างขึ้นบนพื้นฐานในเรื่องของวิถีการดำเนินชีวิต วิถีคิด วัฒนธรรมในสังคมมาอธิบายปรากฏการณ์ของคนในสังคม

การเลือกตัวอย่างเชิงทฤษฎีและการเก็บข้อมูล ตามวิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีฐานราก ได้แก่ การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลเป็นไปตามหลักของการเลือกตัวอย่างเชิงทฤษฎี (Theoretical Sampling) ตามวิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีฐานราก เป็นผู้ที่สามารถให้ข้อมูลตรงตามที่กำหนดขอบเขตในการศึกษาไว้ หรือเรียกว่า ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant)

การเก็บรวบรวมข้อมูล ใช้วิธีการสัมภาษณ์ระดับลึก (Indepth Interview) เป็นข้อคำถามที่กำหนดขึ้นโดยอาศัยแนวคิด ทฤษฎี และงานศึกษาที่เกี่ยวข้องตลอดจนวัตถุประสงค์ของการศึกษาโดยถามคำถามในลักษณะ "ตะล่อม" (Probe) เพื่อให้ได้ข้อมูลอย่างละเอียดในทุกมิติของการศึกษา ข้อมูลเหล่านี้จึงเป็นข้อมูลที่สะท้อน ความคิด ความรู้สึก ทัศนนะ ประสบการณ์ มุมมอง และความหมายของข้อมูล

ขั้นตอนหลักในการเก็บข้อมูลก็คือ การสัมภาษณ์ แล้วนำมาตีความ (Interpret) ศึกษาและวิเคราะห์เพื่อกำหนดเป็นมโนทัศน์ จากนั้นเชื่อมโยงมโนทัศน์ต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในข้อมูลหรือคำตอบ ก่อนนำมากำหนดเป็นมโนทัศน์และผ่านกระบวนการเชื่อมโยงจึงกลายเป็นข้อสรุปเชิงทฤษฎี (Theoretical Generalization) และทำหน้าที่เป็นสมมติฐานชั่วคราว (Temporary Hypothesis) และใช้เป็นแนวทางในการเลือกสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักรายต่อ ๆ ไป

การเก็บรวบรวมข้อมูลกับผู้ถูกศึกษารายต่อไป จึงเกิดจากคำถามที่ได้มาจากข้อสรุปเชิงทฤษฎีชั่วคราวในครั้งแรกสุด หลังจากนั้นผู้ศึกษาจึงทำการสัมภาษณ์คนต่อไป และทำการบันทึกคำตอบนำคำตอบ ที่ได้มาศึกษาความเหมือนและความแตกต่าง เพื่อจะได้ทราบว่าคำตอบใดจะนำมาจัดอยู่ในเมโนทัศน์ กลุ่มใด และหากมีเมโนทัศน์ใหม่เกิดขึ้นก็จะกำหนดขึ้นเป็นอีกเมโนทัศน์หนึ่ง ผู้ศึกษาดำเนินการ สัมภาษณ์และจัดคำตอบเข้ากลุ่มเมโนทัศน์เช่นนี้ไปจนกว่าจะยุติการสัมภาษณ์

การยุติการรวบรวมข้อมูลและการสัมภาษณ์ ใช้เกณฑ์คำตอบเป็นตัวกำหนด ถ้าคำตอบที่ได้ยังมีความแตกต่างกันผู้ศึกษาก็จะทำการสัมภาษณ์ รายต่อไปอีกในขั้นตอนนี้ถือว่าเป็นการค้นหารกรณีศึกษาที่แตกต่างกัน (Negative Case) จะทำการสัมภาษณ์จนได้คำตอบที่ซ้ำ ๆ กันเมื่อคำตอบที่ได้จากผู้ให้ข้อมูลหลักเหมือนกัน ก็จะหยุดสัมภาษณ์ทันที หมายความว่า จะสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักต่อไปอีกก็ราย ก็ไม่สามารถได้คำตอบที่ต่างจากมิติหรือได้คำตอบที่มีสาระใหม่ ๆ เกิดขึ้น ซึ่งจะนำมาใช้ปรับเปลี่ยนข้อมูลที่มีอยู่ได้ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือการเก็บรวบรวมข้อมูลการกำหนดและการสร้างเมโนทัศน์และการเชื่อมโยงเมโนทัศน์จะดำเนินต่อไปจนมีความมั่นใจว่าแม้จะวิเคราะห์ข้อมูลเพิ่มเติมขึ้นอีกก็ไม่ช่วยในการปรับเปลี่ยนข้อสรุปที่มีอยู่ก่อนหน้านี้ได้ นั่นแสดงว่าคำตอบที่ได้ครอบคลุมปรากฏการณ์และกระบวนการที่ต้องการศึกษาซึ่งตามวิธีวิทยา ของการสร้างทฤษฎีฐานรากเรียกว่าทฤษฎีขบเหตวนหรือทฤษฎีถึงจุดอิ่มตัว (Theoretical Saturation) (Glaser and Strauss. 1967, p.45-76 อ้างใน ไพโรจน์ วิไลนุช. <http://www.utcc.ac.th/amsar/about/document14.html> 14 มิถุนายน 2549) ในลักษณะนี้จึงสะท้อนให้เห็นว่าการเก็บรวบรวมข้อมูลในการศึกษาเชิงคุณภาพนี้ จำนวนผู้ให้ข้อมูลหลักและจำนวน กรณีศึกษา มิใช่หัวใจสำคัญต่อการสร้างทฤษฎี หากแต่เป็นข้อมูลที่มีความสมบูรณ์ที่ จะได้รับว่าสามารถทำให้ทฤษฎีถึงจุดอิ่มตัวได้อย่างไร

ขั้นตอนของการวิเคราะห์ข้อมูล จากการศึกษาเอกสาร การสนทนา แล้วทำการวิเคราะห์เชื่อมโยงและสัมพันธ์ข้อมูลเหล่านั้นในรูปของเงื่อนไขต่าง ๆ เป็นข้อสรุปเชิงทฤษฎี (Theoretical Generalization) ซึ่งสามารถนำข้อสรุปเชิงทฤษฎีนี้มานำเสนอในรูปของแบบแผน (Pattern) กลายเป็นทฤษฎีฐานรากที่มีความเป็นนามธรรม (Abstract) สูงกว่าปรากฏการณ์จริง

ทฤษฎีฐานรากที่ได้จึงมิได้เป็นการบรรยายสิ่งที่เห็นเท่านั้น เพราะทฤษฎีฐานรากจะต้องมีลักษณะเป็นนามธรรมมากพอ โดยการหลอมรวมความหลากหลายจากข้อมูลที่ศึกษาเข้าไว้เป็นหมวดหมู่และนำไปใช้อธิบายปรากฏการณ์ที่ใกล้เคียงกันในบริบทอื่น ๆ ได้

รายละเอียดในทฤษฎีฐานรากจึงครอบคลุมปรากฏการณ์ที่ได้อย่างสมบูรณ์ และส่งผลให้ทฤษฎีที่ได้สามารถ นำมาใช้เป็นกรอบในการอธิบายสิ่งที่ศึกษาได้อย่างตรงจุดประเด็น จึงถือว่าเป็นลักษณะที่สำคัญของทฤษฎีฐานรากที่อาศัยวิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีฐานราก สามารถสร้าง และพัฒนาทฤษฎีที่มาจากข้อมูลเชิงประจักษ์ในปรากฏการณ์จริงทั้งหมด จึงแตกต่างจากงานศึกษาเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ซึ่งเน้นการนำทฤษฎีที่ส่วนใหญ่ได้สร้างขึ้นในประเทศตะวันตกมาทดสอบกับปรากฏการณ์จริงเพื่อดูว่าข้อมูลที่ได้จะสนับสนุนข้อเสนอหรือเป็นไปตามเงื่อนไขต่าง ๆ ที่ปรากฏในทฤษฎีเหล่านั้นหรือไม่ (<http://www.utcc.ac.th/amsar/about/document14.html> 14 มิถุนายน 2549)

1.2 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาและวัฒนธรรม

1.2.1 ความหมายของภูมิปัญญา คำว่า “ภูมิปัญญา” เป็นคำที่ลึกซึ้งต่อการอธิบายหรือการสื่อความหมายโดยเฉพาะคำว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” เป็นคำใหม่ที่เพิ่งมีการกล่าวถึงกันมากในวงการศึกษาศึกษาหรือการพัฒนาในปัจจุบัน ดังเช่น เสรี พงศ์พิศ (2538 : 145) ให้ความหมายว่า หมายถึง พื้นเพ ฐานความรู้ของชาวบ้าน ซึ่งประกอบด้วยลักษณะที่เป็นนามธรรมอันเป็นโลกทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย และคุณค่าความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน และส่วนที่เป็นรูปธรรมเกี่ยวกับเรื่องเฉพาะด้านต่าง ๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี และด้านอื่น ๆ ซึ่งคล้ายกับว่าเป็นองค์ความรู้ ความ สามารถและทักษะของคนไทยอันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ เลือกรับ ประยุกต์ พัฒนา และถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สมดุลกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย และเอกวิทย์ ณ ถลาง (2544: 42) กล่าวเช่นเดียวกันว่าภูมิปัญญาเป็นความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ในการปรับตัวและดำรงชีพในระบบนิเวศน์ สภาพแวดล้อม ทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมที่ได้มีการพัฒนาการสืบสานกันมา

จากความหมายดังกล่าว สรุปได้ว่า “ภูมิปัญญา” หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถและทักษะทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านได้คิดเองและเกิดการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ การเลือกสรร พัฒนา ประยุกต์ใช้และถ่ายทอดสืบต่อกันมาโดยอาศัย ศักยภาพ ที่มีอยู่ เพื่อการแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตประจำวันและเพื่อการพัฒนาวิถีชีวิตของชาวบ้านให้สอดคล้องและสมดุลกับสภาพแวดล้อม สังคมและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ตามยุคสมัย

1.2.2 ความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาเป็น “ทุน” ซึ่งหมายถึง คุณค่าระบบคุณค่า ความเป็นที่ เป็นน่อง ความเอื้ออาทรต่อกัน ความเป็นชุมชน ซึ่งเป็นทุน เพื่อการพึ่งตนเอง และที่ผ่านมามักจะมองข้าม “ทุน” ที่มีอยู่ในชุมชน กลับมองเห็นแต่ปัญหา ในการพัฒนาชุมชนหรือสังคมมักจะทำกัน คือ ค้นหาปัญหาและความต้องการ แต่ไม่ค่อยคิดถึง “ของดีที่เหลืออยู่” ไม่ได้คิดถึง “ทุน” ซึ่งการค้นพบทุนทางสังคมของชุมชนเป็นการสร้างความเชื่อมั่นให้ชาวบ้าน ทำให้มั่นใจว่า ยังมีความหวังที่อยู่รอดได้หากอยากอยู่แบบพอเพียง ดังนั้น ภูมิปัญญาชาวบ้านจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้ 1) ชาวบ้านหรือสมาชิกชุมชนในหมู่บ้าน ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างสงบสุข 2) ช่วยสร้างความสมดุลระหว่างคนกับธรรมชาติ แวดล้อม 3) ช่วยให้ดำรงตนและปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้ทันต่อความเปลี่ยนแปลงและผลกระทบอันเกิดจากสังคมภายนอก และ 4) สร้างประโยชน์ต่อการทำงานพัฒนาของเจ้าหน้าที่ของรัฐ

1.2.3 ประเภทและลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็น ความหลากหลายตามแต่ที่จะกำหนดให้มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและสิ่งแวดล้อม ดังที่ วิจิต นันทสุวรรณ (2539) ได้จำแนกและอธิบายลักษณะที่สำคัญของภูมิปัญญาว่าเป็น

- 1) ภูมิปัญญาจากการใช้ชีวิตในธรรมชาติ ได้แก่ การอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติอธิบาย ความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับธรรมชาติในลักษณะของกฎเกณฑ์ที่พึงปฏิบัติ ความเชื่อต่อธรรมชาติและสิ่งนอกเหนือจากธรรมชาติ เช่น เรื่อง “ผี” ตามสถานที่สำคัญ ๆ เช่น ผีไร่ ผีนา ผีป่า ผีภูเขา ผีแหล่งน้ำ เป็นต้น ซึ่งส่งผลให้เกิดสภาวะสมดุลของการอยู่ร่วมกันระหว่าง คนกับธรรมชาติ
- 2) ภูมิปัญญาจากประสบการณ์การอยู่ร่วมกัน ซึ่งส่งผลให้สมาชิกมีพฤติกรรมตามแบบแผนของสังคม มีกฎเกณฑ์บอกว่าอะไรดี อะไรไม่ดี มีระบบความสัมพันธ์ของการอยู่ร่วมกันอย่างเป็นสันติเป็นหลัก เช่น ความเชื่อและการถือปฏิบัติต่อผีบรรพบุรุษ ได้แก่ ผีปู่ย่า ผีป้าตา ผีพ่อแม่ เป็นต้น และ
- 3) ภูมิปัญญาจากประสบการณ์เฉพาะด้าน เช่น ภูมิปัญญาจากประสบการณ์การทำมาหากินในด้านต่าง ๆ ภูมิปัญญาด้านการรักษาโรค เป็นต้น

ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญา อาจเป็นความเชื่อ ความรู้ ค่านิยม

อุดมการณ์หรือหลาย ๆ อย่างผสมผสานกันตามที่ สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2535 : 74-88) กล่าวว่า ภูมิปัญญาเป็นความรู้เกี่ยวกับเรื่องใด ๆ หรือหน่วยสังคมใด ๆ ที่จะกล่าวได้เมื่อเป็นความรู้ ภูมิปัญญาก็มีลักษณะเป็นข้อมูลเป็นเนื้อหาสาระเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ เช่น ความรู้เกี่ยวกับครอบครัว ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์เกี่ยวกับผู้หญิง ผู้ชาย ประเภทของครอบครัว ฯลฯ ของสังคมนั้น รวมถึง เป็นความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องใด ๆ หรือหน่วยสังคมหน่วยใด ๆ ที่จะกล่าวนั้นคือ สังคมนั้นมีความเชื่อ อาจยังไม่มีข้อพิสูจน์ยืนยันว่าถูกต้อง หากการพิสูจน์ความเชื่อนั้นแล้วความเชื่อก็จะกลายเป็น ความรู้ในขั้นต้น บางอย่างอาจพิสูจน์ไม่ได้ เช่น เรื่องนรก สวรรค์ตายแล้วไปไหน ฝันจริงหรือไม่ ก็จะเป็นความเชื่อเช่นนั้นต่อไปและภูมิปัญญา คือ ความสามารถ หรือแนวทางในการแก้ปัญหา หรือป้องกันปัญหาเกี่ยวกับหน่วยสังคมใดที่กล่าว ตัวอย่างครอบครัว เช่น ความสามารถในการป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาขึ้นในครอบครัวสามารถในการสร้าง ดำรงความสัมพันธ์อันดีใน ครอบครัว เป็นต้น รวมทั้งภูมิปัญญาทางวัตถุในหน่วยสังคมใด ๆ ที่จะกล่าวถึง ตัวอย่างครอบครัว เช่น เรือขนานบ้านช่อง เครื่องใช้ไม้สอยต่าง ๆ ในครอบครัว ทำให้ครอบครัวมีความสะดวกสบาย ตามสภาพเป็นต้น และภูมิปัญญาทางพฤติกรรมในหน่วยสังคมใด ๆ ที่กล่าวถึง ตัวอย่างครอบครัว เช่น การกระทำ ความประพฤติ การปฏิบัติตัวของคน ในครอบครัวทำให้ครอบครัวสามารถดำรงอยู่ ได้ ก็นับเป็นภูมิปัญญาเช่นเดียวกัน สอดคล้องกับ วิจิต นันทสุวรรณ (2529) จำแนกลักษณะ การถ่ายทอดภูมิปัญญาและการเรียนรู้ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็น 3 ลักษณะ คือ 1) การถ่ายทอด ประสบการณ์ของคนในชุมชน ที่ได้สะสมไว้เป็นของตนเอง ในขณะที่เดียวกันก็รับและถ่ายทอด ความรู้และประสบการณ์ให้แก่กันและกัน 2) การเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสถานบันต่าง ๆ ในหมู่บ้าน เป็นแหล่งที่สะสมประสบการณ์และภูมิปัญญาของคนรุ่นหนึ่ง ๆ ไว้และถ่ายทอดภูมิปัญญาให้กับ อีกคนรุ่นหนึ่ง และ 3) เป็นการเรียนรู้เชิงประจักษ์ที่เกิดจากประสบการณ์ตรง จนเกิดความรู้ความ เข้าใจซึ่งถือว่าเป็นภูมิปัญญาในตัวบุคคล ในทำนองเดียวกับกับสำนักงานคณะกรรมการการศึกษา แห่งชาติ (2542) กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาไทยว่าเป็นลักษณะขององค์รวมและมีคุณค่าทาง วัฒนธรรมเกิดขึ้นในวิถีไทย ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจเป็นที่มาขององค์ความรู้ที่ออกมาขึ้นไม่และ ช่วยในการเรียนรู้ แก้ปัญหาการจัดการและการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนไทย มีความเด่นชัดในหลายด้าน เช่น

1) ด้านเกษตรกรรม ได้แก่ ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะและเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิมและ การรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

2) ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ได้แก่ การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีในการแปรรูปผลผลิตเพื่อการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัด และเป็นธรรม อันเป็นขบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้

3) ด้านการแพทย์แผนไทย ได้แก่ ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้

4) ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน

5) ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ได้แก่ ความสามารถในการส่งเสริมและบริหารกองทุนและสวัสดิการชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและภาคทรัพย์เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในกลุ่ม

6) ด้านศิลปกรรม ได้แก่ ความสามารถในการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่าง ๆ

7) ด้านภาษาและวรรณกรรม ได้แก่ ความสามารถในการอนุรักษ์และสร้างสรรค์ผลงานด้านภาษา คือ ภาษาถิ่น ภาษาไทยในภูมิภาคต่าง ๆ รวมถึงด้านวรรณกรรมท้องถิ่นและการจัดทำสารานุกรมภาษาถิ่น การปริวรรตหนังสือโบราณ การฟื้นฟูการเรียนการสอนภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่าง ๆ

8) ด้านปรัชญา ศาสนาและประเพณี ได้แก่ ความสามารถประยุกต์และใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ปรัชญาความเชื่อและประเพณีที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อบริบททางเศรษฐกิจสังคม

9) ด้านโภชนาการ ได้แก่ ความสามารถในการเลือกสรร ประดิษฐ์ และปรุงแต่งอาหารและยาได้เหมาะสมกับความต้องการของร่างกายในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ตลอดจนผลิตเป็นสินค้าและบริการส่งออกที่ได้รับความนิยมแพร่หลายมาก รวมถึงการขยายคุณค่าเพิ่มของทรัพยากรด้วย

1.2.4 ครูภูมิปัญญาไทย สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ได้ส่งเสริมให้บุคคลที่เป็นผู้ทรงภูมิปัญญาในแต่ละด้านให้ได้รับการยกย่องให้เป็น “ครูภูมิปัญญา” ตามนิยามความหมายของ “ครูภูมิปัญญา” ว่าหมายถึง บุคคลผู้ทรงภูมิปัญญาด้านหนึ่งด้านใด เป็นผู้สร้างสรรค์และสืบสานภูมิปัญญามาอย่างต่อเนื่องจนเป็นที่ยอมรับของสังคมและชุมชน

การยกย่องให้เป็น “ครูภูมิปัญญาไทย” เพื่อทำหน้าที่ถ่ายทอดภูมิปัญญาในการจัดการศึกษา ในทุกระบบทั้งในระบบโรงเรียน นอกโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย ตามนัย พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 และมีเกณฑ์การสรรหาครูภูมิปัญญาไทย ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. 2540)

- 1) เป็นผู้ทรงภูมิปัญญาที่ได้รับการยกย่องและยอมรับจากสังคม
- 2) ประพฤติปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีของครอบครัว ชุมชนและสังคม
- 3) อบรมสั่งสอน ฝึกฝน สร้างเสริมความรู้ ทักษะและนิสัยที่ถูกต้อง ดีงาม ให้แก่ผู้รับการถ่ายทอดอย่างเต็มความสามารถ ด้วยความบริสุทธิ์ใจอย่างต่อเนื่อง
- 4) เป็นผู้มีความดีความชอบในการจัดการเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยในรูปแบบที่หลากหลาย
- 5) สามารถนำความรู้และประสบการณ์มาพัฒนาสร้างสรรค์และเผยแพร่แก่สังคมส่วนรวมได้
- 6) ยังคงดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้ของตนอย่างต่อเนื่อง

1.2.5 วิธีส่งเสริมภูมิปัญญาไทย สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2540) กำหนดให้มีการส่งเสริม ภูมิปัญญาไทยเพื่อให้ภูมิปัญญาซึ่งเป็นรากฐานและเป็นพลังขับเคลื่อนสำคัญส่วนหนึ่งในการพัฒนาคน และการพัฒนาเศรษฐกิจ การเมือง สังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ไว้เป็นนโยบาย ดังนี้ 1) นำภูมิปัญญาเข้าสู่การศึกษาของชาติ โดยเลือกสรรสาระ และกระบวนการเรียนรู้เข้าสู่ระบบการศึกษาทุกระบบ 2) ยกย่องและเชิดชูเกียรติ “ครูภูมิปัญญา” และสนับสนุนให้มีบทบาทเสริม ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการจัดการศึกษาทุกระดับและทุกระบบรวมทั้งให้แบบอย่างและชี้นำด้านวิถีคิด วิธีการเรียนรู้และการดำเนินชีวิตที่ได้ผ่านการทดสอบมาและ 3) สนับสนุนการศึกษาวิจัยด้านภูมิปัญญา เพื่อพัฒนาการจัดการศึกษาที่หลากหลายให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนและท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง รวมถึง 4) ประมวลคลังข้อมูลเกี่ยวกับสารัตถะ องค์กรและเครือข่ายภูมิปัญญา ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ ซึ่งสอดคล้องกับ สุดาพร พินิจมนตรี (2545) ที่ให้ข้อเสนอในการส่งเสริมภูมิปัญญาและวัฒนธรรมว่าควรศึกษาและส่งเสริมรวมถึงเผยแพร่ผลงานเพื่อเป็นแนวทางแก่ประชาชนและเยาวชนได้ปฏิบัติสืบไป

1.3 ความหมายของวัฒนธรรม วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามและเป็นวิถีชีวิตของหมู่คณะในพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2485 ให้ความหมายว่าเป็นลักษณะที่แสดงถึงความเจริญ งอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมกลืนก้าวหน้าของชาติ และความมีศีลธรรมอันดีของประชาชน รวมถึงพฤติกรรมและสิ่งที่เกิดและใช้อยู่ในหมู่พวกของตน ดังเช่น อมรา พงศาพิชญ์ (2541) กล่าวว่า เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น กำหนดขึ้น มิใช่สิ่งที่มนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ อาจเป็นสิ่งประดิษฐ์วัตถุสิ่งของ หรืออาจเป็นการกำหนดพฤติกรรมและ/หรือความคิดตลอดจนวิธีการหรือระบบการทำงาน เช่นเดียวกับพระยาอนุมานราชธน (2513 : 2) ได้ให้ความหมายว่า วัฒนธรรม หมายถึงสิ่งที่มนุษย์ส่วนรวมสร้างขึ้น โดยการเรียนรู้จากกันและสืบทอดเป็นความเจริญก้าวหน้าหรืออาจจะกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมเป็นส่วนทั้งหมดที่ซับซ้อนประกอบด้วย ความเชื่อ ศิลปะ ศีลธรรม กฎหมาย ประเพณี และความสามรถที่มนุษย์ได้มาในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม กรณีนี้ อคิน รพีพัฒน์ (2532) กล่าวว่าวัฒนธรรม คือ กลไกหรือเครื่องมือชนิดหนึ่งที่จะทำให้คนเราปรับตัวอยู่ในสังคม และปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมได้ และสุพัตรา สุภาพ (2534 : 107) กล่าวเช่นเดียวกันว่า วัฒนธรรมมีความหมายครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่าง อันเป็นแบบแผนในความคิดและการกระทำที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือสังคมใดสังคมหนึ่ง มนุษย์ได้คิดสร้างระเบียบ กฎเกณฑ์ วิธีการในการปฏิบัติ การจัดระเบียบ ตลอดจนระบบความเชื่อ ความนิยม ความรู้และเทคโนโลยีต่าง ๆ ในการควบคุมและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ สอดคล้องกันกับสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2535) กล่าวถึงวัฒนธรรมว่า หมายถึง วิถีชีวิตของคนในสังคม เป็นแบบแผนการปฏิบัติและการแสดงออก ซึ่งความรู้สึกนึกคิดในสถานการณ์ต่าง ๆ ซึ่งสมาชิกในสังคมนั้นสามารถเข้าใจยอมรับและปฏิบัติร่วมกัน ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในสังคมนั้น ๆ และอีกความหมายซึ่งเป็นการหมายเชิงปฏิบัติการ วัฒนธรรมหมายถึง ความเจริญงอกงาม อันเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งประกอบไปด้วย ด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านวัตถุ มีการสั่งสมและสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกคนรุ่นหนึ่งจากสังคมหนึ่งไปสู่สังคมหนึ่งจึงเกิดเป็นแบบแผนที่สามารถสืบทอดให้เกิดเป็นรูปธรรม และนามธรรม

วัฒนธรรม ประกอบด้วย ความหมาย องค์ประกอบ ประเภทของวัฒนธรรม กระบวนการทางวัฒนธรรม ความสำคัญของวัฒนธรรม วัฒนธรรมกับการพัฒนา ดังนี้

คำว่า "วัฒนธรรม" มีใช้เป็นหลักฐานทางราชการครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2483 ด้วยมีประกาศใช้พระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2483 เป็นคำไทยที่นำมาจากภาษาบาลี และสันสกฤตแปลว่า ธรรมเป็นเหตุให้เจริญหรือธรรมคือความเจริญ ส่วนพระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2485 ให้ความหมายวัฒนธรรมไว้คือ ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญขององอาจ ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติและศีลธรรมอันดีงามของประชาชน (กระทรวงศึกษาธิการ, 2539 : 10 - 11) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 หมายถึง สิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามแก่หมู่คณะ, วิถีชีวิตของหมู่คณะ และมีความหมายที่นักวิชาการเป็นผู้กำหนดไว้หลายท่านหลายความหมาย เช่น

วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มีมนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นและมีการเรียนรู้ โดยการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่ง ไปอีกรุ่นหนึ่ง มีทั้งที่เป็นรูปธรรม เช่น บ้านเรือน ที่อยู่อาศัย สิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี (อมรา พงศาพิชญ์, 2538 : 1)

วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ ที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ วัฒนธรรมมีสาระและรูปแบบที่เป็นระบบความคิด วิธีการ โครงสร้าง ทางสังคม สถาบัน ตลอดจนแบบแผนและทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้น (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2541 : 1)

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต, 2538 : 92 - 93) เมื่อคราวแสดงปาฐกถาพิเศษ 100 ปี พระยาอนุมานราชชนเรื่อ วัฒนธรรมกับการพัฒนา ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมดังต่อไปนี้

วัฒนธรรม เป็นผลรวมของการสั่งสมสิ่งสร้างสรรค์และภูมิธรรม ภูมิปัญญา ที่ถ่ายทอด สืบต่อกันมาของสังคมนั้น ๆ

วัฒนธรรม เป็นการสั่งสมประสบการณ์ ความรู้ ความสามารถ ภูมิธรรม ภูมิปัญญา ทั้งหมดที่ช่วยให้มนุษย์ในสังคมนั้น ๆ อยู่รอดและเจริญสืบต่อมาได้และเป็นอยู่อย่างที่เป็นในบัดนี้

วัฒนธรรม คือ ผลรวมของทุกสิ่ง ซึ่งเป็นความเจริญงอกงามที่สังคมนั้น ๆ ได้ทำไว้ หรือได้สั่งสมมาจนถึงบัดนี้

Shaeffer and Lamm (1995) ซึ่งมองวัฒนธรรมในมิติของการเรียนรู้และการมีพลวัต หรือ มีการเปลี่ยนแปลงตามบริบทของสังคม และความต้องการของคนในสังคม วัฒนธรรมตามนิยามนี้คือ องค์รวมของพฤติกรรมที่ถูกเรียนรู้และถูกถ่ายทอดโดยคนในสังคม ซึ่งองค์รวมนี้ก็คือ ความคิด ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ

จากความหมายของวัฒนธรรมที่กล่าวมาสรุปได้ว่า วัฒนธรรม หมายถึง ความคิด ความเชื่อ ที่นำไปสู่การประพฤติปฏิบัติจนกลายเป็นแบบแผนชีวิต ทำให้การดำรงชีวิตและการอยู่ร่วมกัน ในสังคมเป็นไปอย่างสงบสุข เกิดผลผลิตและการสร้างบ้านสร้างเมืองที่แสดงออกถึงความเจริญรุ่งเรือง มีการพัฒนาสืบทอดต่อกันจากรุ่นสู่รุ่น และวัฒนธรรมมีลักษณะเป็นพลวัตคือ สามารถปรับเปลี่ยนไปตามสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อม

1.4 ธรรมชาติของวัฒนธรรม

George P. Murdock (อ้างถึงในกาสสิก เต๊ะซันหมาก, 2541 : 22) ได้สรุปลักษณะสำคัญของวัฒนธรรม ดังนี้

1.4.1 วัฒนธรรมเกิดจากการเรียนรู้ วัฒนธรรมไม่ได้เกิดขึ้นเอง โดยสัญชาตญาณหรือโดยลักษณะทางชีวภาพของมนุษย์แต่เกิดจากการเรียนรู้ของสมาชิกในสังคม วัฒนธรรมเกิดขึ้นในหมู่มนุษย์จากการที่มนุษย์เป็นสมาชิกในสังคม

1.4.2 วัฒนธรรมเป็นการถ่ายทอดจากสมาชิกคนหนึ่งไปสู่สมาชิกอีกคนหนึ่ง วัฒนธรรมถือได้ว่าเป็นมรดกทางสังคมของมนุษย์ ซึ่งทำให้มนุษย์ต่างจากสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ เริ่มแรกมนุษย์จะใช้ประสบการณ์จากการลองผิดลองถูกจนสามารถค้นพบวิธีการต่าง ๆ ที่สามารถนำไปใช้ในการดำรงชีวิต และถ่ายทอดสืบต่อมา ผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดก็สามารถนำมาปรับปรุงให้เหมาะสมแก่การดำรงชีวิตยิ่งขึ้น วัฒนธรรมจึงเป็นการสะสมประสบการณ์ของมนุษย์ที่สืบทอดกันต่อมา

1.4.3 วัฒนธรรมเกิดจากการรับรู้ร่วมกันทางสังคม วัฒนธรรมมิได้เป็นของผู้ใดผู้หนึ่งโดยเฉพาะ แต่เป็นกระบวนการที่มนุษย์อยู่ร่วมกัน และสร้างรูปแบบการดำเนินชีวิตในสังคมร่วมกัน วัฒนธรรมจึงเป็นคุณลักษณะร่วมของสมาชิกในสังคม

1.4.4 วัฒนธรรมแสดงถึง รูปแบบของความคิดในการแสดงพฤติกรรม วัฒนธรรมของสังคมเกิดขึ้นโดยการร่วมกันกำหนดรูปแบบความคิดในการแสดงพฤติกรรมของสมาชิก โดยสมาชิกคาดหวังว่า จะประพฤติปฏิบัติตามแนวคิดที่รับรู้ร่วมกัน อย่างไรก็ตาม การแสดงพฤติกรรมจริงของสมาชิกบางคนอาจไม่เป็นไปตามวัฒนธรรมของสังคม เพราะวัฒนธรรมเป็นเพียงแนวคิดต่อพฤติกรรมที่คาดหวังให้สมาชิกแสดงออกเท่านั้น

1.4.5 วัฒนธรรมเป็นการสนองความต้องการและความพึงพอใจของสมาชิก วัฒนธรรมเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ทั้งที่เป็นความต้องการทางร่างกาย และ ความต้องการทางจิตใจ ซึ่งก่อให้เกิดความพึงพอใจแก่สมาชิกที่สามารถบรรลุถึงความต้องการ เหล่านั้นได้ ด้วยการประพฤติปฏิบัติตามแบบแผนทางวัฒนธรรมของสังคม

1.4.6 วัฒนธรรมมีการปรับปรุง วัฒนธรรมมีความจำเป็นที่จะต้องได้รับการปรับปรุง เพื่อควบคุมสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ทั้งที่เป็นสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและสังคม

1.4.7 วัฒนธรรมมีการบูรณาการ วัฒนธรรมแต่ละอย่างในสังคมหนึ่ง ๆ ย่อมมีความสอดคล้องระหว่างกันเป็นส่วนรวมของสังคม วัฒนธรรมแต่ละส่วนจะเสริมสร้างความมั่นคงระหว่างกัน เพื่อให้การแสดงพฤติกรรมระหว่างสมาชิกมีความกลมกลืนโดยไม่ขัดแย้งต่อกัน

สัญลักษณ์ของวัฒนธรรมก็คือ วัฒนธรรมเกิดจากการเรียนรู้ มีการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น เกิดการรับรู้ร่วมกันและแสดงออกถึงรูปแบบความคิดในการแสดงพฤติกรรม มีคุณลักษณะร่วม เพื่อตอบสนองความพึงพอใจของสมาชิก วัฒนธรรมจะมีการปรับปรนและบูรณาการไปตามสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อม

1.5 องค์ประกอบของวัฒนธรรม

อาพันธ์ กาญจนพันธ์ (2528: 5 - 7) ได้สรุปว่า วัฒนธรรมเป็นองค์รวม ซึ่งประกอบด้วยระบบใหญ่ ๆ อย่างน้อย 3 องค์ประกอบที่สัมพันธ์กันคือ

1.5.1 ระบบคุณค่า หมายถึง คีลธรรมของส่วนรวมและจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ที่สร้างสรรค์ มักแสดงออกในรูปของจักรวาลความคิด ที่ให้ความสำคัญกับความเป็นธรรมชาติ ความอุดมสมบูรณ์ และความยั่งยืนของสังคมและธรรมชาติ บนพื้นฐานของการเคารพต่อส่วนรวมเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ในสังคมจะเห็นระบบคุณค่าในรูปของ ศาสนา ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ

1.5.2 ระบบภูมิปัญญา ซึ่งครอบคลุมถึงวิถีคิดของสังคม โดยเฉพาะการจัดการกับความสัมพันธ์ทางสังคมและความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับธรรมชาติแวดล้อม มักปรากฏให้เห็นในรูปของกระบวนการเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่ และการถ่ายทอดความรู้ผ่านทางองค์กรทางสังคม ในท้องถิ่นเพื่อปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อม นอกจากนี้ ยังสามารถเห็นได้จากแบบแผนของความสัมพันธ์ทางสังคม

1.5.3 ระบบอุดมการณ์อำนาจ หมายถึง ศักดิ์ศรีและสิทธิของความเป็นมนุษย์ ซึ่งถือเป็นสิทธิตามธรรมชาติที่จะเสริมสร้างความมั่นใจ และให้อำนาจกับคนในชุมชนหรือสังคม ท้องถิ่น เพื่อเป็นพลังในการเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิตใหม่และถ่ายทอดภูมิปัญญา ในการพัฒนา สังคมให้เป็นไปตามหลักของศีลธรรมที่เคารพความเป็นมนุษย์ ความเป็นธรรมและความยั่งยืนของ ธรรมชาติ นอกจากนั้นอุดมการณ์อำนาจนี้ ยังจะแสดงถึงศักยภาพของชุมชนในการผลิตใหม่ของ ความเป็นชุมชนเพื่อรักษาความเป็นอิสระของตนเอง เมื่อต้องเผชิญหน้ากับการครอบงำจาก ภายนอก เพราะอุดมการณ์อำนาจนั้นเป็นระบบสัญลักษณ์ของความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นชุมชน ท้องถิ่น เพศ หรือชาติพันธุ์ ซึ่งสามารถเป็นพลังสำคัญในการพัฒนา

พระยาอนุมานราชธน (กระทรวงศึกษาธิการ, 2539: 36 - 37) ได้จัดองค์ประกอบแห่ง วัฒนธรรมไทยไว้ 5 ด้าน คือ

1. เผ่าพันธุ์การดำรงชีพ (Life) เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ รูปร่าง หน้าตา เผ่าพันธุ์ของการดำรงชีพ เช่น อาหาร เสื้อผ้า ยารักษาโรค ตลอดจนที่อยู่อาศัย
2. ศาสนาและจริยธรรม (Religion) เป็นเรื่องของความเชื่อพื้นฐาน กิริยามารยาท การประพฤติปฏิบัติ ตลอดจนจารีตประเพณี ฯลฯ
3. ภาษาและวรรณกรรม (Language) เป็นเรื่องของการสื่อสารสืบทอดความรู้ เช่น การพูด การเขียน การอ่าน เพื่อการสื่อสารในเผ่าพันธุ์ตน
4. สังคม (Social) เกี่ยวข้องกับครอบครัว ระบบความสัมพันธ์ การอยู่ร่วมกันตลอดจน พัฒนาการทางเศรษฐกิจ การเมือง การปกครองหรือจะเรียกว่า สังคมเศรษฐกิจการเมือง
5. สุนทรียศาสตร์ (Aesthetic) เป็นเรื่องของรสนิยมความงาม ตลอดจนถึงการละเล่น พื้นบ้านประจำท้องถิ่น เช่น ลักษณะที่แสดงออกในด้านดนตรี การละคร พิธีกรรมและภาพลักษณ์ ที่อยู่อาศัย เป็นต้น

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2535 : 6) ได้ให้ความหมายเชิงปฏิบัติการ ของวัฒนธรรม โดยแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1. วัฒนธรรมด้านจิตใจ หมายถึง สิ่งที่เป็นพื้นฐานของความรู้สึกนึกคิดที่โน้มนำให้มนุษย์ คิด/พูด/ทำด้วยความรักและความปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ยังผลให้ความสัมพันธ์ระหว่าง มนุษย์เป็นไปด้วยความอบอุ่นได้แก่ ภูมิปัญญา ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ เป็นต้น
2. วัฒนธรรมด้านสังคม หมายถึง ระเบียบแบบแผนแห่งการดำเนินชีวิตที่ช่วยให้มนุษย์อยู่ อาศัยและทำกิจกรรมร่วมกันด้วยความเรียบร้อย ได้แก่ ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น

3. วัฒนธรรมด้านวัตถุ หมายถึง สิ่งประดิษฐ์และสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่แสดงออกซึ่งความประณีตแห่งความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ ได้แก่ เครื่องมือ เครื่องใช้ อาคาร เครื่องประดับ ตกแต่ง ศิลปกรรม ตลอดจนผลงานทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต่าง ๆ เป็นต้น

งามพิศ สัตย์สงวน (2538 : 53) และอมรา พงศาพิชญ์ (2541 : 5) แบ่งประเภทของวัฒนธรรมเป็น 2 ลักษณะคือ

1. วัฒนธรรมทางวัตถุ (Material Culture) หมายถึง ส่วนของวัฒนธรรมที่จับต้องสัมผัสได้ อาทิ เครื่องมือ เครื่องใช้ เครื่องอำนวยความสะดวก สิ่งประดิษฐ์ทางศิลปวัตถุ เป็นต้น
2. วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ (Non-Material Culture) หมายถึง วัฒนธรรมที่ไม่สามารถจับต้องได้ แต่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตมี 5 ส่วนย่อยดังนี้ คือ 1) สถาบันสังคม เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันชาติ เป็นต้น 2) วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการควบคุมสังคม เช่น ศาสนา ความเชื่อทางสังคม ค่านิยม ประเพณี 3) วัฒนธรรมด้านศิลปะการสร้างสรรค์ ความคิดที่แสดงออกผ่านศิลปะ การละคร วรรณกรรม เป็นต้น 4) วัฒนธรรมด้านภาษา และ 5) วัฒนธรรมด้านพิธีกรรม

การแบ่งประเภททางวัฒนธรรมของนักวิชาการที่กล่าวมาแนวคิดของพระยาอนุมานราชธนมีการแบ่งที่ครอบคลุมการแบ่งของนักวิชาการท่านอื่น ๆ ดังนั้นจึงนำแนวคิดองค์ประกอบทางวัฒนธรรม เป็นกรอบการศึกษาเบื้องต้นในการศึกษาคุณค่าวัฒนธรรมไทยเลย การเปรียบเทียบดังกล่าว ดังแสดงในตาราง

ตาราง 1 การแบ่งประเภทของวัฒนธรรมเปรียบเทียบกับแนวคิดของพระยาอนุมานราชธน

นักวิชาการ หน่วยงาน	การแบ่งประเภทของวัฒนธรรม	องค์ประกอบทางวัฒนธรรม
สำนักงานคณะกรรมการ วัฒนธรรมแห่งชาติแบ่ง ออกเป็น 3 ประเภท (235: 6)	1. ด้านวัตถุสิ่งประดิษฐ์ เครื่องมือ เครื่องใช้วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี 2. ด้านจิตใจ ความเชื่อ 3. ด้านสังคม กฎระเบียบ ประเพณี	- ด้านการดำรงชีพ - ศาสนา - สังคม - ด้านการดำรงชีพ
งามพิศ ลัทธิสงวน (2538: 53) อมรา พงศาพิชญ์ (2541: 5) ได้แบ่งเป็น 2 ประเภท	1. ด้านวัตถุ 2. ด้านไม่ใช่วัตถุ 2.1 สถาบันสังคม 2.2 ศาสนา ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณี 2.3 ศิลปะ 2.4 ภาษา 2.5 พิธีกรรม	- สังคม - ศาสนา - สังคม - ศิลปะ - ภาษา - ความเชื่อ ,สังคม

จากตาราง 1 จะเห็นว่า แนวคิดองค์ประกอบทางวัฒนธรรมของพระยาอนุมานราชธน ครอบคลุมการแบ่งประเภทของนักวิชาการท่านอื่น ๆ

วัฒนธรรมจึงมีความหมายในลักษณะความดีงาม ความจริงในชีวิตที่ปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ และสืบทอดมาโดยการปรับปรุงหรือสร้างสรรค์ในปัจจุบัน ซึ่งประกอบด้วย 1) เป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้ เพราะไม่ได้เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติหรือโดยสัญชาตญาณ แต่เป็นผลของความคิดและการเรียนรู้เพื่อความถูกต้องเหมาะสมกับสังคมนั้น ๆ 2) เป็นมรดกทางสังคมส่วนรวม ที่ได้รับการสั่งสมและถ่ายทอดต่อเนื่องและเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยและ 3) มีการเปลี่ยนแปลงซึ่งบางอย่างอาจ สูญสลายไปเมื่อขาดการยอมรับหรือไม่มีการสืบทอด

ช
LB
2806.15
ก7687
2550.
๘

1.098003 X
21 พ.ย. 2550 C.2
สำนักหอสมุด

1.6 ลักษณะของวัฒนธรรม

ลักษณะของวัฒนธรรมที่สำคัญมีหลายประการดังที่ พระยาอนุมานราชธน (2515: 73)

กล่าวถึงลักษณะของวัฒนธรรม 4 ประการ ได้แก่ 1) จะต้องมีการสะสม หมายถึง จะต้องมีการสะสม
อยู่ก่อนแล้วและสะสมทุนนั้นให้เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ 2) วัฒนธรรมต้องมีการปรับปรุง หมายถึง ต้องรู้จัก
ดัดแปลงและปรับปรุงส่วนที่ยังบกพร่องอยู่ให้เหมาะสมและถูกต้อง 3) จะต้องมีการถ่ายทอดคือ
การทำให้วัฒนธรรมนั้น ๆ แพร่หลายในวงกว้าง ประการที่สี่ มีการอบรมสั่งสอนให้ผู้อื่นหรืออนุชน
รุ่นหลังได้สืบทอดต่อไป และในส่วนของยศ สันตสมบัติ (2544 : 11-13) สรุปลักษณะพื้นฐาน
ที่สำคัญของวัฒนธรรมไว้ 6 ประการ คือ 1) วัฒนธรรมเป็นความคิดร่วม (shared ideas) และ
ค่านิยมทางสังคมซึ่งเป็นตัวกำหนดมาตรฐานของพฤติกรรมของคนในสังคม 2) วัฒนธรรมเป็นสิ่ง
ที่มนุษย์เรียนรู้ (culture is learned) จากการเกิดและเติบโตและวัฒนธรรมเปรียบเสมือน “มรดกทางสังคม”
ที่ถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง โดยผ่านขบวนการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมหรือ
กระบวนการเรียนรู้ทางวัฒนธรรม รวมถึงการอบรมสั่งสอนของพ่อแม่ ครู อาจารย์และ
ประสบการณ์ต่าง ๆ 3) วัฒนธรรมมีพื้นฐานมาจากการใช้สัญลักษณ์ (symbol) ซึ่งเกี่ยวข้อง
ในการดำเนินชีวิตประจำวันและที่สำคัญได้แก่ ภาษาซึ่งเป็นเครื่องมือสื่อสารและสามารถเก็บ
รวบรวมความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติอย่างเป็นระบบและสามารถถ่ายทอดความรู้ไปยัง
ชนรุ่นหลังได้ 4) วัฒนธรรมเป็นองค์รวมของความรู้และภูมิปัญญา ในลักษณะที่วัฒนธรรมมีหน้าที่
สนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ และช่วยให้มนุษย์ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม
5) วัฒนธรรม คือกระบวนการที่มนุษย์กำหนดนิยามความหมายให้กับชีวิตและสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่
รอบตัวเราและ 6) วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง มีการเปลี่ยนแปลงปรับตัวตลอดเวลา

อย่างไรก็ตาม ลักษณะทางวัฒนธรรมที่ดีต้องมีความจริงและความดีงามเป็นแก่น
จึงจะสามารถทำให้วัฒนธรรมนั้นดำรงอยู่ได้และเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง พระธรรมปิฎก
(ป.อ. ปยุตฺโต) (2537) ได้กล่าวถึงความจริงในวัฒนธรรมว่ามาจากความจริง 3 ระดับ คือ ระดับ
ล่างสุด ได้แก่ สัจธรรม คือ ความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติของธรรมชาติ เป็นตัวแท้ ที่สำคัญที่สุดต่อ
จากสัจธรรม ได้แก่ จริยธรรม เป็นข้อผูกพันที่โยงสัจธรรมนั้นเข้ากับชีวิตและสังคมของมนุษย์
เป็นหลักเกณฑ์เกี่ยวกับความดีงาม ซึ่งเป็นความจริงที่มนุษย์ต้องนำไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลสำเร็จ
ตามความเป็นจริงของธรรมชาติ และสุดท้ายได้แก่ วัฒนธรรม เป็นรูปแบบหรือวิธีปฏิบัติตาม
จริยธรรมที่ปรากฏในวิถีชีวิตจริงของสังคมมนุษย์สัจธรรมเป็นสิ่งที่คงตัว แต่เป็นวัฒนธรรมเป็นเรื่อง
ของรูปแบบภายนอกที่มีการเปลี่ยนแปลงได้เรื่อย ๆ ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ถิ่นฐาน
บ้านเมืองและยุคสมัยเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการหรือดำรงอยู่ของมนุษย์

ขั้นพื้นฐานตามธรรมชาติ จึงกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมจะต้องประกอบด้วย การคิด การสร้าง การสะสม การปรับปรุงแก้ไข และการถ่ายทอด

1.7 ประเภทของวัฒนธรรม

พระยาอนุมานราชชน (2531 : 34) แบ่งวัฒนธรรมเป็น 2 ประเภท คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ และวัฒนธรรมทางจิตใจ ทางวัตถุเป็นเรื่องเกี่ยวกับความสุขทางกายเพื่อการอยู่ดีกินดี และวัฒนธรรมทางจิตใจ หมายถึงสิ่งที่ทำให้ปัญญาและจิตใจมีความเจริญงอกงาม เช่น การศึกษา วิชาความรู้ อันบำรุงความคิดทางปัญญา และศาสนา จรรยา ศิลปะ วรรณคดี กฎหมายและระเบียบประเพณี เช่นเดียวกับ สุพัตตรา สุภาพ (2518 : 9) แบ่งวัฒนธรรมเป็นสองประเภท คือ วัฒนธรรมด้านวัตถุ ได้แก่ สิ่งประดิษฐ์ และเทคโนโลยีต่างๆ และวัฒนธรรมที่ไม่เกี่ยวกับวัตถุ หมายถึง ค่านิยม อุดมการณ์ ประเพณี ส่วนจุมพล หนิมพานิช (2526 : 140) ได้แบ่งวัฒนธรรมทางวัตถุเป็น 4 ประการ คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ วัฒนธรรมทางสังคม วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับกฎหมายและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับจิตใจและอารมณ์ ซึ่งต่างจาก รัชนีกร เศรษฐโร (2532 : 7) แบ่งวัฒนธรรมเป็น 9 ประเภท คือ วัฒนธรรมการบริโภค การเป็นอยู่ การแต่งกาย การพักผ่อน การแสดงอารมณ์ การสื่อความหมาย การจรรยาบรรณ การอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ และการหาความสุขทางใจ ในขณะที่ สาโรช บัวศรี (2531) แบ่งประเภทของวัฒนธรรมตามหลักสากล ในการประชุมระหว่างชาติ เรื่อง นโยบายวัฒนธรรม ดังนี้ 1) ศิลปกรรม ภาษาและวรรณคดี การละคร นาฏศิลป์ วิจิตรศิลป์ การดนตรี สถาปัตยกรรม ประติมากรรม ศิลปกรรมที่เกิดใหม่ด้านวิทยุ โทรทัศน์และภาพยนตร์ 2) มนุษย์ศาสตร์ ศาสนา จริยธรรม ปรัชญา ธรรมเนียม ประเพณี มานุษยวิทยา อุดมการณ์ ทัศนคติของคนในชาติ กฎเกณฑ์ ระเบียบวินัย เป็นต้น 3) การช่างฝีมือ การทอ การแกะสลัก การเย็บปัก ถักร้อย การทำเครื่องเงิน การทำเครื่องเงิน เครื่องทอง เครื่องถม เครื่องปั้นดินเผา การจักสาน ช่างเหล็ก ช่างไม้ เป็นต้น 4) การกีฬาและนันทนาการ การกีฬาพื้นเมือง การละเล่นต่าง ๆ การต่อมวย การฟันดาบ กระบี่กระบอง เป็นต้น 5) คหกรรมศาสตร์ อาหารการกิน เสื้อผ้า การแต่งกาย การตกแต่งบ้านเรือน การเลี้ยงดูอบรมลูก มารยาทการต้อนรับ การอยู่กินในครอบครัว

วัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่หลากหลายตามแต่บุคคลจะจำแนก ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้คือ วัฒนธรรมเป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรมในทุกด้านที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติตนตามจารีตของตน และสังคม เพื่อให้เกิดความปกติสุขแก่ทุกคนในสังคม

1.8 ความสำคัญของวัฒนธรรม

วัฒนธรรม มีความสำคัญในลักษณะที่เป็นรูปแบบของสังคม เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนและยังเป็นเป้าหมายลุ่มลึกใจอันก่อให้เกิดความสามัคคีและความสันติสุข ตลอดจนเป็นภาพสะท้อนถึงชีวิตความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่น (สนม ครุฑเมือง. 2529 : 5) ซึ่งวีระ บำรุงรักษา (2531: 15) กล่าวว่าวัฒนธรรม คือชีวิตของชาติที่ได้ดำเนินต่อกันมาจากอดีต จนกระทั่งถึงปัจจุบัน จึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งต่อชีวิตของคนคนในชาติหรือเผ่าพันธุ์เดียวกัน ซึ่งสรุปได้ว่า

- 1) วัฒนธรรมช่วยให้รู้จักชีวิตอันยาวนานของชาติซึ่ง เป็นความสามารถอย่างหนึ่งของเผ่าพันธุ์ เพื่อรักษาเผ่าพันธุ์ให้ยั่งยืน 2) ช่วยให้เราทราบถึงความรู้และประสบการณ์ต่างๆ ของเผ่าพันธุ์และนำมาเป็นพื้นฐานเพื่อการพัฒนาให้เจริญก้าวหน้าต่อไป 3) ช่วยให้เรารู้จักตนเองในฐานะที่เป็นองค์ประกอบของสังคม 4) บ่งบอกพื้นฐานความเป็นมาในทุกเรื่องของชาตินั้น 5) เป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาประเทศ เนื่องจากเป็นเครื่องมือที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการของมนุษย์ 6) เป็นเครื่องบอกทิศทางในการสร้างเสริมและพัฒนาสังคม 7) คือชุมทรัพย์อันมหาศาลของเผ่าพันธุ์ ทั้งนี้เป็นเพราะว่าชีวิตของมนุษย์ต้องเผชิญกับปัญหาอยู่เสมอ และมีความต้องการใหม่ๆ ในสภาพที่เป็นจริง 8) ความเจริญของวัฒนธรรม หมายถึง ความเจริญของชาติ กล่าวคือ หากวัฒนธรรมที่สืบทอดมาแต่อดีตแต่เสื่อมสูญหายและหมดสิ้นไม่มีร่องรอย ความเป็นชาติก็จะหมดไปด้วย 9) ช่วยให้เผ่าพันธุ์เป็นปึกแผ่น มีความมั่นคง เพราะคนในวัฒนธรรมเดียวกันย่อมเข้าใจกันง่าย

กล่าวได้ว่า ชาติไทยเป็นชาติที่มีมรดกทางวัฒนธรรมอันแสดงถึงลักษณะของชาติหลายประการที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงศักดิ์ศรีของชาติ เป็นเครื่องมือที่ช่วยในการพัฒนาจิตใจ เศรษฐกิจ และสังคม อันจะเป็นผลให้เกิดการพัฒนาและความมั่นคงทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศชาติ ฉะนั้น วัฒนธรรมจึงเป็นเรื่องที่ทุกคนในชาติควรให้ความร่วมมือกันทำนุบำรุงรักษา ส่งเสริมและเผยแพร่ให้ดำเนินไปอย่างได้ผลและมีประสิทธิภาพ (สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2535) ดังที่พระบรมราชาธิวาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่ทรงพระราชทาน ไว้ว่า “งานด้านการศึกษา ศิลปะและวัฒนธรรม เป็นงานสร้างสรรค์ความเจริญทางปัญญา และจิตใจ ซึ่งเป็นทั้งต้นเหตุและองค์ประกอบที่ขาดไม่ได้ของความเจริญด้านอื่นทั้งหมดและเป็นปัจจัยที่จะช่วยให้เรารักษาและดำรงความเป็นไทยไว้ได้สืบไป” (กรมศิลปกร, 2513: 51)

1.9 ความสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญา วัฒนธรรมและการศึกษา

ภูมิปัญญาเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ คนในสังคมกับคนในสังคมอื่น และคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งแสดงออกในด้านต่าง ๆ เช่น การดำเนินชีวิต เพื่อตอบสนองปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต หรือปัจจัยสี่ การแสดงออกในลักษณะจารีต ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปะและนันทนาการ ภาษา วรรณกรรม การสื่อสาร หรือในลักษณะของ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาสนาหรือความเชื่อต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ที่มนุษย์สร้างขึ้น กำหนดขึ้น เมื่อสร้างขึ้นมาแล้วจึงสอนคนรุ่นหลังได้เรียนรู้หรือนำไปปฏิบัติ วัฒนธรรมจึงต้องมีการเรียนรู้และถ่ายทอด ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคม มีความใกล้ชิดกันมากในลักษณะการถ่ายทอดวัฒนธรรม (cultural transmission) ในเนื้อหาสาระ ของวัฒนธรรม จารีต ประเพณี พิธีกรรม ขนบธรรมเนียม ไม่ให้สูญหายไปจากครอบครัว ชุมชนและ สังคม (ประวิต สฤณะพัฒน์. 2546) และการศึกษาซึ่งเป็นกระบวนการปฏิบัติเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ เพื่อการพัฒนาทั้งทางร่างกาย จิตใจ และสติปัญญา การจัดการศึกษาจึงเป็นการจัดให้เป็นผู้มี การศึกษา (educated) มีองค์ความรู้ (knowledge) มีทักษะ (skill) มีพฤติกรรมที่เป็นที่ยอมรับ เมื่อได้รับการศึกษาหรือการพัฒนาแล้วจะกลายเป็นผู้ใหญ่ที่มีความเข้มแข็ง รับผิดชอบ มีระเบียบ วินัย พร้อมทั้งจะถ่ายทอดวิทยาการให้ชนรุ่นต่อไปภูมิปัญญา วัฒนธรรมและการศึกษาเป็นสิ่งที่ ก่อให้เกิดความเจริญงอกงาม เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับภูมิปัญญาและวัฒนธรรมที่มีภาษาเป็น สื่อกลาง หล่อหลอมให้เกิดความรู้ความเข้าใจ (ประภาศรี สีหอำไพ, 2540 : 22) วัฒนธรรมและ ภูมิปัญญาจึงเป็นเป้าหมายของการศึกษา เพราะเป็นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เพื่อการถ่ายทอด วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ทั้งทางด้านทฤษฎีและปฏิบัติ โดยมีเป้าหมายคือการพัฒนา จึงสรุปได้ว่า การศึกษา คือกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมและภูมิปัญญา (enculturation) (ประเวศ ะสี. 2540.)

2. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับการจัดการศึกษา

2.1 ทิศทางการจัดการศึกษาของประเทศไทย

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 เป็นกฎหมายแม่บทที่ระบุ แนวทางในการจัดการศึกษาของไทย ตามมาตรา 69... บุคคลมีหน้าที่...สืบสานวัฒนธรรมของชาติ และภูมิปัญญาท้องถิ่น...ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมในการจัด การศึกษา อีกทั้งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 มาตราที่ 67 ได้กำหนดแนวทาง การจัดการศึกษาให้เป็นเพื่อพัฒนาคนไทยที่มีวัฒนธรรมในการดำรงชีวิตรวมทั้งส่งเสริมภูมิปัญญา ท้องถิ่นและภูมิปัญญาไทย โดยมาตราที่ 8 ให้ยึดหลักการศึกษาตลอดชีวิต พัฒนาสาระและ

กระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องโดยสังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา สามารถจัดการศึกษาได้สามรูปแบบตามมาตรา 15 คือ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 : พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542) และตามกรอบของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 ยังได้มุ่งเน้นให้พัฒนาสังคมไทยให้เป็นสังคมที่มีคุณภาพ สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้รวมถึงสังคมสมานฉันท์ เอื้ออาทรต่อกัน

นอกจากนี้ทิศทางการจัดการศึกษาตามแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบการศึกษา (แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบการศึกษา ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม ระยะที่ 9 พ.ศ. 2545-2549) ได้ยึดความสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นหลักในการยึดคนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาและมุ่งพัฒนาเป็นคนที่สมบูรณ์ มุ่งจัดการศึกษาตลอดชีวิต สอดคล้องกับความต้องการกับความเป็นจริงของวิถีชีวิตของคน กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญาและวัฒนธรรม...โดยสรุปทิศทางการจัดการศึกษาในประเทศไทย มุ่งเน้นในการพัฒนาคนให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง และสอดคล้องกับวิถีชีวิต เพราะคนเป็นปัจจัยที่สำคัญในการพัฒนา โดยทุกส่วนในสังคมต้องมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาเพื่อให้เกิดการศึกษาสำหรับทุกคน

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษากับการพัฒนาชุมชน

2.2.1 ความหมายและรูปแบบการศึกษา

ความหมายของการศึกษา สามารถอธิบายได้ทั้งแนวแคบและแนวกว้าง ซึ่งในแนวแคบนั้น การศึกษาเป็นกระบวนการพัฒนาบุคคลทั้งทางร่างกาย สติปัญญา ทักษะ หรือนิสัยใจคอหรือพุทธศีกษา จริยศีกษา พลศีกษาและหัตถศีกษาตามแนวพระพุทศาสนา ซึ่งในแนวแคบนี้สามารถนิยามความหมายได้หลายประการตามแต่นักวิชาการแต่ละสาขา จะมุ่งไปยังเป้าหมายใด เช่น การศึกษาเป็นการพัฒนาบุคลิกภาพ การศึกษาเป็นกระบวนการกล่อมเกลาทางสังคม หรือการถ่ายทอดวัฒนธรรมและการถ่ายทอดความรู้ รวมถึงการปลูกฝังลัทธิทางการเมือง ส่วนการศึกษาในแนวกว้างนั้น หมายถึงกระบวนการใด ๆ ที่สามารถทำให้นบุคคลสามารถพัฒนาความรู้ความสามารถ ทักษะ ความคิดและทัศนคติ ค่านิยมและคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของตนเองและสังคม ซึ่งความหมายของการศึกษาในแนวกว้างนี้อาจเกิดจากการเรียนรู้หรือประสบการณ์ของตนเองก็ได้ จึงเกี่ยวข้องกับกระบวนการทุกอย่างของวิถีชีวิต ตั้งแต่เกิดจนตาย (From Womb to Tomb) และในทุกสถานที่ดังคำกล่าวที่ว่า การศึกษา คือชีวิต และชีวิตคือการศึกษา (รุ่ง แก้วแดง: 2542)

สมชาติ สังข์ศรี (2544) ได้เสนอรูปแบบของการจัดการศึกษาไว้เป็น 3

ลักษณะ คือ

1. การศึกษาในระบบโรงเรียนหรือการศึกษาอย่างเป็นทางการ (Formal Education) เป็นระบบการศึกษาที่มีผู้รับผิดชอบจัดขึ้น โดยมีสถาบันการศึกษาเป็นผู้ดำเนินการ ตามนโยบายหรือแผนที่กำหนดไว้อย่างมีเป้าหมายชัดเจน มีหลักสูตรการเรียนการสอน มีการกำหนดอายุและคุณสมบัติผู้เรียนในแต่ละระดับ มีการแบ่งชั้นเรียน การกำหนดเวลาเข้าออกจากโรงเรียน การวัดผลและประเมินผล ตลอดจนการมอบหลักฐานที่ใช้รับรองวุฒิ (Accreditation) ให้แก่ผู้เรียนด้วย

2. การศึกษานอกโรงเรียน (Non-Formal Education) เป็นการศึกษาที่จัดขึ้นอย่างมีแบบแผนเช่นเดียวกัน แต่อยู่นอกระบบโรงเรียนปกติ โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะให้ผู้เรียนได้รับความรู้และประสบการณ์ตามความต้องการและความสะดวกของผู้เรียนทุกเพศ ทุกวัย ทุกอาชีพ มีลักษณะเป็นการผสมผสานกิจกรรมต่าง ๆ เข้าด้วยกัน และไม่มีมาตรฐานที่แน่นอนตายตัว กล่าวคือ อาจจะมีชั้นเรียน หรือแบบไม่มีชั้นเรียนก็ได้ สามารถยืดหยุ่นได้ตามสถานการณ์แวดล้อม เช่น การศึกษาผู้ใหญ่ การฝึกอบรมระยะสั้น การฝึกอาชีพ วิทยุศึกษา เป็นต้น ผู้ที่จะรับบริการการศึกษาประเภทนี้ มีตั้งแต่เด็กวัยก่อนเข้าเรียน เด็กที่ออกจากระบบโรงเรียนก่อนจบการศึกษาภาคบังคับ เด็กที่ไม่มีโอกาสเรียนต่อในระดับที่สูงขึ้น ตลอดจนผู้ใหญ่ที่พ้นวัยเรียนและไม่มีโอกาสเรียนตามปกติ การศึกษาแบบนี้จะเน้นความรู้และทักษะที่เป็นประโยชน์ในการประกอบอาชีพหรือการดำรงชีวิตประจำวันมากกว่าจะเน้นเรื่องประกาศนียบัตรหรือปริญญา

3. การศึกษาตามธรรมชาติหรือการศึกษาตามอัธยาศัย (Informal Education) เป็นการศึกษาที่ไม่มีรูปแบบตายตัวและไม่เป็นทางการ ไม่มีผู้รับผิดชอบโดยเฉพาะเจาะจงและเป็นกิจจะลักษณะ แต่เป็นการเรียนรู้จากผู้ใกล้ชิด จากสิ่งแวดล้อมหรือสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคม โดยดำเนินไปตามธรรมชาติ เช่น การเรียนรู้จากพ่อแม่ จากเพื่อนฝูง เป็นต้น

การศึกษานอกโรงเรียน เป็นการจัดการศึกษาที่มุ่งให้ผู้เรียนได้รับการศึกษาตลอดชีวิตอย่างครบวงจรการศึกษา ซึ่งกรมการศึกษานอกโรงเรียน (2534) ได้กล่าวไว้ว่า การศึกษานอกโรงเรียนเป็นการผสมผสานการศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัยเข้าด้วยกันเพื่อให้เป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ประชาชนจะได้รับการศึกษาใน 3 ลักษณะ คือ ความรู้พื้นฐาน การศึกษาอาชีพ และการให้ข้อมูลข่าวสาร

เห็นได้ว่า การศึกษาครอบคลุมไปถึงกิจกรรมทุกอย่างที่จะช่วยให้บุคคลพัฒนาตนเองและสังคมให้ก้าวหน้าได้ การศึกษารวมถึงการไปโรงเรียน หรือการเรียนในสถาบันการศึกษาระดับต่าง ๆ รวมถึงการฝึกอาชีพ การพูดคุยกับบุคคลต่าง ๆ การฟังวิทยุ ดูรายการโทรทัศน์หรือสื่อต่าง ๆ ที่มีลักษณะเป็นการให้ความรู้ การเพิ่มพูนทักษะ หรือการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมของคน การศึกษาจึงมีบทบาทที่สำคัญยิ่งในการพัฒนาชุมชนสมควรที่นักพัฒนาและนักการศึกษาจะนำไปเป็นเครื่องมือในการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของคนในชุมชนให้ดีขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิต การพัฒนาอาชีพ เพิ่มรายได้ การป้องกันและรักษาสุขภาพอนามัย การปรับปรุงภาวะโภชนา ตลอดจนการอนุรักษ์และการพัฒนาวัฒนธรรมของคนในชุมชน

2.2 การให้การศึกษแก่ชุมชน

การให้การศึกษแก่ชุมชน หมายถึง กระบวนการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นสำหรับคนในชุมชน ทั้งในด้านการเพิ่มพูนความรู้และทักษะการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมไปในทิศทางที่พึงประสงค์ หรือก่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าแก่ตนเองและสังคม สำหรับการพัฒนาชุมชนในการให้การศึกษแก่ประชาชนควบคู่ไปกับโครงการพัฒนา โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะให้คนในชุมชนรู้จักตนเอง รู้จักท้องถิ่น รู้จักคิดและดำเนินการยกระดับความเป็นอยู่ของตนเอง มีความมั่นใจในตนเอง พึ่งตนเองได้และรู้จักการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม ส่วนในด้านเนื้อหาสาระที่ควรจัดให้แก่ชุมชน ได้แก่ (Coombs and Ahmed, 1974: 15)

2.2.1 ความรู้พื้นฐาน ซึ่งมุ่งให้ความรู้ในด้านการอ่านออกเขียนได้ คิดเลขเป็น ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และสภาวะแวดล้อม ซึ่งเป็นเครื่องมือในการติดต่อสื่อสารและแสวงหาความรู้ต่อไป

2.2.2. เนื้อหาด้านการปรับปรุงความเป็นอยู่ในครอบครัว เช่น ความรู้และแนวปฏิบัติในเรื่องสุขภาพอนามัย โภชนาการการดูแลและจัดการบ้านเรือน การอบรมเลี้ยงดูเด็ก เป็นต้น

2.2.3. ความรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพ เพื่อให้มีความรู้ ความชำนาญเฉพาะด้าน หรือเฉพาะสาขาเพื่อการประกอบอาชีพ ด้านเศรษฐกิจ เป็นต้น

2.2.4 เนื้อหาด้านการพัฒนาชุมชน โดยให้ความรู้เกี่ยวกับสภาพปัญหาและความต้องการของท้องถิ่น

กลุ่มเป้าหมายในการพัฒนาชุมชนมักเป็นประชาชนที่ผ่านวัยเรียนความสามารถ
 ในด้านการเรียนรู้มีกตกลง ดังนั้นการให้การศึกษาต้องอาศัยเทคนิคและหลักการที่แตกต่างจาก
 การศึกษาในระบบโรงเรียนและยังต้องอาศัยกลยุทธ์หรือเทคนิคในการศึกษาอบรมให้ใช้เวลาสั้น
 ที่สุดและมีประสิทธิภาพที่สุด ซึ่งได้แก่ การศึกษาผู้ใหญ่ (Adult Education) เทคนิค ในการให้
 การศึกษาแก่ชุมชน ควรเป็นไปในแนวทางต่อไปนี้ (จิรวัดมน์ นิจนตร. 2528: 53)

1. การติดต่อโดยตรง โดยการออกไปเยี่ยมเยียนหรือพบปะเป็นรายบุคคลหรือ
 ครอบครัวในขณะที่กำลังประกอบอาชีพอยู่ที่บ้าน เพื่อกระตุ้นให้เขาทราบถึงปัญหาและ
 ความต้องการที่แท้จริงของเขาเอง พร้อมกับช่วยผู้ให้เขารู้จักคิดริเริ่มและรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ปัญหา
 ที่เผชิญอยู่
2. การอภิปรายกลุ่ม คือ การนำเอาบุคคลที่มีปัญหาหรือมีความสนใจร่วมกัน
 ประมาณ 5-12 คน มาร่วมปรึกษาหรือแลกเปลี่ยนความรู้จากกันและกัน ซึ่งนอกจากช่วยให้รู้จัก
 แนวทางการแก้ปัญหาแล้ว ยังช่วยให้ทุกคนเข้าใจบทบาทและหน้าที่ต่าง ๆ ภายในกลุ่มทำให้เกิด
 ความไว้วางใจและความผูกพันฉันมิตรอีกด้วย
3. การสาธิต คือ การนำเอาวิธีการดำเนินงานแบบใหม่ มาแสดงให้เห็น
 ในสภาพแวดล้อมในท้องถิ่น โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะให้ประชาชนเห็นผลของการปฏิบัติและยอมรับ
 วิธีการใหม่ ๆ มีการเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างระหว่างวิธีเก่ากับวิธีใหม่ทุกขั้นตอน
 ทำให้เกิดการยอมรับ ในความสำเร็จนั้น ๆ
4. การจัดนิทรรศการ เป็นการให้การศึกษาโดยจัดแสดงตัวอย่างของจริงหุ่นจำลอง
 แผนภูมิ หรือสื่อทัศนูปกรณ์อื่น ๆ เป็นการกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพอย่างยิ่ง
 โดยเฉพาะคนที่ไม่รู้หนังสือ
5. ทัศนศึกษา คือการนำกลุ่มเป้าหมายไปศึกษาหาความรู้ในสถานที่อื่นเช่น หมู่บ้าน
 ที่พัฒนา เป็นต้น นับเป็นการให้ความรู้และประสบการณ์ที่ดี เพราะประชาชนได้มีโอกาสเห็นของ
 จริงและสามารถซักถามแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้ปฏิบัติจริง
6. การใช้เครื่องมือสื่อสารและสื่อทัศนูปกรณ์ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ภาพยนตร์
 ห้องสมุดเคลื่อนที่ เอกสารสิ่งพิมพ์ หรือภาพโฆษณา สิ่งเหล่านี้สามารถให้การศึกษาแก่ประชาชน
 ได้ทีละมาก ๆ โดยผู้เรียนจะได้ทั้งความรู้และความบันเทิงไปพร้อมกัน ในบางครั้งนักพัฒนาอาจใช้
 ประโยชน์จากสื่อพื้นบ้าน เช่น ละคร หมอลำ หนังตะลุง เพลงลูกทุ่ง เป็นต้น เพื่อถ่ายทอดเรื่องราว
 หรือข่าวสารที่ต้องการให้ประชาชนรับรู้ ซึ่งมักจะได้ผลเป็นอย่างดี

7. การฝึกผู้นำท้องถิ่น เป็นการให้ผู้นำท้องถิ่นเป็นสื่อกลางในการให้การศึกษา ซึ่งในทางปฏิบัติก็มักจะจัดให้มีการฝึกอบรมผู้นำท้องถิ่น เพื่อนำความรู้ไปถ่ายทอดแก่ประชาชน

8. การรณรงค์ เป็นการให้การศึกษาอย่างเร่งรัดอีกวิธีหนึ่งเพื่อดำเนินการพัฒนาชุมชนให้เสร็จสิ้นไปโดยเวลาจำกัด วิธีนี้จะได้ผลดีหลังจากกลุ่มเป้าหมายยอมรับวิธีการหรือโครงการนั้น ๆ

2.3 การศึกษากับการพัฒนาคุณภาพชีวิต

คุณภาพชีวิต หมายถึง ชีวิตที่มีคุณภาพ ไม่เป็นภาระและไม่ก่อปัญหาแก่สังคม เป็นชีวิตที่สมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจ สามารถดำรงสถานภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองได้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของตน ซึ่งเย็นใจ เลขาหวนิช (2532) ได้แบ่งคุณภาพชีวิตเป็นสองส่วนคือ

2.3.1 ส่วนที่จำเป็นพื้นฐาน ประกอบด้วย

- 1) ปัจจัยสี่ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่พักอาศัย และการบริการทางการแพทย์
- 2) สุขภาพอนามัยที่สมบูรณ์ ไม่พิการ หรือเจ็บป่วยเรื้อรัง
- 3) ชีวิตที่มั่นคงปลอดภัย เช่น มีงานทำ ปลอดภัยจากโจรผู้ร้าย มีฐานะทางเศรษฐกิจและสถานภาพทางสังคมในระดับที่น่าพอใจ ปลอดภัยจากภาวะสงคราม
- 4) มีอิสระเสรีตามสิทธิมนุษยชน ไม่อยู่ในภาวะถูกจำจองหรือ คุมขัง สามารถใช้สิทธิเสรีภาพ ในขอบเขตของกฎหมาย หรือประเพณีของสังคมที่ตนเป็นสมาชิกอยู่

2.3.2 ส่วนที่จำเป็นต่อการเพิ่มคุณภาพชีวิต ซึ่งมีอยู่ 3 ประเภท คือ

- 1) สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมทั้งทางกายภาพ และทางสังคม เช่น มลภาวะ (Pollution) น้อยที่สุด และใกล้ขีดธรรมชาติมากที่สุด อยู่ในสภาพที่สงบสะดวกและยุติธรรม เชื้ออำนาจต่อการพัฒนาตนเอง
- 2) คุณสมบัติส่วนบุคคลที่เหมาะสมสามารถยกระดับคุณภาพชีวิตของตนเองได้
- 3) คุณสมบัติที่ส่งเสริมการอยู่ร่วมกันโดยสันติ เช่น ความมั่งคั่ง รู้จักประหยัด ไม่เบียดเบียนคนอื่น รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา มีวินัยในตนเอง มีคุณธรรมและจริยธรรมที่สังคมยอมรับ

สำหรับบทบาทของการศึกษาในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนเรานั้น สายสุรี จุติกุล (2523) ได้แยกไว้เป็น 3 ประการ คือ

ประการแรก การศึกษาโดยตัวของมันเองเป็นส่วนหนึ่งของความต้องการของมนุษย์ เพราะมนุษย์แตกต่างจากสัตว์อื่น ตรงที่มีความสามารถในการใช้สติปัญญา บุคคลทุกคนต้องมีความรู้ ทักษะ ทักษะคติและค่านิยมต่าง ๆ เพื่อให้สามารถปรับตัวและดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้

ประการที่สอง การศึกษาเป็นพาหนะที่ช่วยตอบสนองความต้องการพื้นฐานอื่น ๆ

ประการที่สาม การศึกษาเป็นตัวเร่งการพัฒนาชีวิตด้านอื่น ๆ เช่น ความเป็นอยู่ อาชีพ การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร เป็นต้น

การศึกษาจึงเป็นรากฐานที่สำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคล ซึ่งบทบาทของการศึกษาในการพัฒนาคุณภาพชีวิตนั้นมีหลายด้านทั้งการศึกษาในระบบและการศึกษานอกระบบ ซึ่งยูว็ธน์ วุฒิเมธิ (2524) ได้เสนอแนวคิดว่าการศึกษาจะช่วยเสริมสร้างหรือพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชนบทนั้น จะต้องมีลักษณะเป็น “การศึกษาภาคชีวิตด้วย”

ซึ่งประกอบด้วย 1) การรู้หนังสือ อ่านออกเขียนได้ 2) การรู้เทคนิคใหม่ ๆ ในการประกอบอาชีพ และการดำรงชีวิต 3) การรู้จักวัฒนธรรมและประเพณีของสังคม รวมถึงรู้จักปรับปรุงเปลี่ยนแปลง วัฒนธรรมนั้นให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพของชุมชน 4) การเปลี่ยนแปลงทัศนคติและ ค่านิยมต่อสิ่งอำนวยความสะดวกแก่การดำรงชีวิตประจำวัน 5) ความรู้และความเข้าใจหลักธรรม ทางศาสนาที่จะใช้ยึดเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้อง 6) การรู้จักเสียสละและมีความจริงใจต่อการอยู่ร่วมกันในสังคมโดยยอมรับในสิทธิและประโยชน์ของกันและกัน กล่าวได้ว่าการให้การศึกษานี้ จะให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดนั้น ควรนำประโยชน์จากวัฒนธรรมและ ประเพณีท้องถิ่นโดยการสอดแทรกความรู้และนวัตกรรมใหม่ ๆ เข้าไปจนทำให้ประชาชนเกิดความเคยชิน ไม่เกิดความขัดแย้งในใจและก่อให้เกิดการอยู่ดีกินดี มีความปลอดภัยในชีวิต

2.4 การศึกษากับการพัฒนาวัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของคนในสังคม ที่ทุกคนได้รับการอบรมสั่งสอนให้รู้จัก วัฒนธรรมตั้งแต่เด็กแรกเกิด จนวัยเติบโตเป็นผู้ใหญ่โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้หลาย ๆ รูปแบบ ในขณะที่วัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาซึ่งอาจจากการนำเข้ามาจากสังคมอื่นหรือจากการ พัฒนาด้วยกระบวนการ การศึกษาในฐานะที่เป็นกระบวนการทางสังคมและมีความสัมพันธ์ กับวัฒนธรรมทั้งทางด้านการถ่ายทอด การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงรวมถึงการเผยแพร่วัฒนธรรม โดยนัยนี้ การศึกษาจึงเป็นกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรม หรือ กระบวนการวัฒนธรรมประกิต (Enculturation) นั่นเอง

กระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมหรือการศึกษา เป็นกระบวนการที่เกิดมาช้านาน ตั้งแต่เกิดสังคมมนุษย์ ซึ่งเป็นการศึกษาหรือกระบวนการที่เป็นระบบและไม่เป็นระบบหรือไม่เป็นทางการ จนมีการพัฒนาระบบการถ่ายทอดวัฒนธรรมหรือการบวนการทางการศึกษาอย่างเป็นระบบ ซึ่งโรงเรียนมีบทบาทที่สำคัญนี้เพื่อให้วัฒนธรรมคงอยู่และพัฒนาต่อไป การถ่ายทอดวัฒนธรรมอันสืบเนื่องมาจากสาเหตุหลายประการดังที่ ชีววัฒน์ นิจนตร (2528) กล่าวไว้ว่า

1. การศึกษาทุกระดับมีจุดมุ่งหมายในการถ่ายทอดวัฒนธรรมของสังคมให้แก่ผู้เรียน ดังเห็นได้จากความมุ่งหมายของการจัดการศึกษาและจุดมุ่งหมายของหลักสูตร
2. วิชาการต่าง ๆ ที่ศึกษาเล่าเรียนกันอยู่ในสถานศึกษา มีเนื้อหาสาระที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมหรือขนบธรรมเนียมประเพณี
3. ครูผู้สอนในสถานศึกษา นอกจากจะทำหน้าที่จัดกิจกรรมการเรียนการสอนแล้วยังอบรมสั่งสอนและปลูกฝังให้ผู้เรียนมีกิจวิมารยาท ความประพฤติซึ่งเรียกว่าวัฒนธรรมที่พึงงามด้วย
4. ในสถานศึกษาสามารถจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมวัฒนธรรมให้กับผู้เรียนได้ตลอดเวลาจากการเรียนการสอน เช่น การจัดกิจกรรมไหว้ครู หรือกิจกรรมอื่น ๆ ที่สอดคล้องกับประเพณีหรือค่านิยมที่เกี่ยวข้องเป็นต้น

แนวทางการถ่ายทอดวัฒนธรรมแก่ประชาชน เพื่อให้เกิดผลที่สมบูรณ์ ชีววัฒน์ นิจนตร (2528) ได้เสนอแนะวิธีการถ่ายทอดวัฒนธรรมไว้ดังนี้

1. ควรจัดสอนทฤษฎีควบคู่กับการฝึกปฏิบัติ เพื่อให้ผู้เรียนได้รู้จักสังเกต คิด และเปรียบเทียบอย่างมีวิจารณญาณ รู้จักวิพากษ์วิจารณ์ และเลือกปฏิบัติในสิ่งที่พึงงามจนกลายเป็นนิสัย
2. จัดกิจกรรมให้นักเรียนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมส่งเสริมและอนุรักษ์วัฒนธรรม เช่น การจัดตั้งชุมนุม หรือศูนย์วัฒนธรรม ทัศนศึกษา เป็นต้น
3. ควรสอดแทรกวัฒนธรรมไว้ในกิจกรรมการเรียนการสอนทุกวิชา เพื่อให้ผู้เรียนได้มีประสบการณ์การเรียนรู้
4. ครูควรเป็นแบบอย่างที่ดีและร่วมกิจกรรม เพื่อสร้างความเชื่อมั่นและศรัทธากับผู้เรียน ทำให้เกิดคุณค่าในการศึกษา
5. ร่วมมือกับชุมชนในการส่งเสริมวัฒนธรรม เช่น จัดงานประเพณีต่าง ๆ การเผยแพร่วัฒนธรรมที่เป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวัน การอนุรักษ์ซ่อมแซมโบราณสถาน เป็นต้น

6. ศึกษาวิจัยเพื่อหาความรู้เกี่ยวกับแก่นแท้ของวัฒนธรรม ในแง่ที่มาจากความหมาย และคุณค่าหรือประโยชน์ แล้วเผยแพร่ให้กับประชาชนได้รับทราบ เพื่อให้เกิดความรู้และความเข้าใจที่ถูกต้องอันจะนำไปสู่ความภาคภูมิใจและความเชื่อมั่นที่จะอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรมนั้น ๆ ให้เกิดประโยชน์ต่อไป

สรุปแล้วการแนวโน้มการจัดการศึกษาของประเทศไทย เป็นไปในแนวทางที่มุ่งให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต ซึ่งไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยล้วนแล้วแต่เป็นรูปแบบในการส่งเสริมการจัดการศึกษาเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตและยังมุ่งเน้นให้ประชาชนและทุกภาคส่วนในสังคมไทยได้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาเพื่อมุ่งพัฒนาคุณภาพการศึกษา นำไปสู่การพัฒนาคนและสังคมไทยต่อไป

2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาหลักสูตรและภูมิปัญญาท้องถิ่น

การพัฒนาหลักสูตรที่มีการนำระเบียบวิธีวิจัยและพัฒนา (Research and Development) มาใช้มีการดำเนินการในลักษณะดังนี้

กอบกิจ ตันต์เจริญรัตน์ (2536) สรุปขั้นตอนการดำเนินการพัฒนาหลักสูตรสำหรับชุมชนไว้ในงานวิจัยเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมบุคลากรทางสุขภาพ เพื่อเสริมสร้างสุขภาพของผู้สูงอายุ ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาข้อมูลพื้นฐานสำหรับการสร้างหลักสูตร เป็นการสำรวจเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริงของผู้สูงอายุและบุคลากรทางสุขภาพ โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ขั้นตอน คือ การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ และผู้เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ

ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนาหลักสูตรจำลองเป็นการสร้างหลักสูตรจำลอง ให้สอดคล้องกับข้อมูลพื้นฐาน แบ่งการดำเนินงานออกเป็น 3 ขั้นตอน คือ การสร้างโครงร่างหลักสูตร การประเมินผลโครงร่างหลักสูตร และการพัฒนาโครงร่างหลักสูตร

ขั้นตอนที่ 3 การทดลองใช้หลักสูตร เป็นการประเมินหาประสิทธิภาพของหลักสูตร โดยการทดลองกับกลุ่มตัวอย่าง

ขั้นตอนที่ 4 การประเมินผลและปรับปรุงหลักสูตร เป็นการปรับปรุงแก้ไขหลักสูตรหลังการทดลองใช้เพื่อให้ได้หลักสูตรที่สมบูรณ์

กฤษณีย์ อุทุมพร (2541) วิจัยเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมการสร้างเครื่องมือ
สอบมาตรฐานฝีมือนักเรียน หลักสูตร ปวช. 2538 ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาข้อมูลพื้นฐานสำหรับการวางแผนสร้างหลักสูตร จากเอกสาร
และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย เอกสารหลักสูตร ปวช. 2538 โครงการอาชีวศึกษาระบบ
ทวิภาคี การประเมินผลการเรียน ความจำเป็นในการจัดสร้างเครื่องมือประเมินมาตรฐานฝีมือ
นักเรียน การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมและการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับการจัดการอาชีวศึกษา
ระบบทวิภาคี

ขั้นตอนที่ 2 ขั้นตอนการสร้างหลักสูตร รวบรวมผลที่ได้จากการศึกษาข้อมูลพื้นฐาน
มาร่างหลักสูตรแล้วนำโครงร่างให้ผู้เชี่ยวชาญ 8 คนตรวจสอบความเหมาะสม

ขั้นตอนที่ 3 การทดลองใช้หลักสูตร เพื่อปรับปรุงหลักสูตรให้มีคุณภาพ

ขั้นตอนที่ 4 การประเมินผลหลักสูตร นำหลักสูตรไปใช้กับกลุ่มตัวอย่างจริง และ
ประเมินจากความคิดเห็นของครู อาจารย์ที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง ผลการทดสอบความรู้ก่อนและหลัง
เข้าร่วมโครงการมีนัยสำคัญที่ระดับ .05

สิทธิชัย เทวธีระรัตน์ (2543) วิจัยเรื่อง รูปแบบหลักสูตรนิเทศศาสตร์มหาบัณฑิต
สาขาวิชาการบริหารจัดการสื่อสารในสถาบันอุดมศึกษาเอกชน โดยมีขั้นตอนการดำเนินการดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ขั้นสำรวจ ดำเนินการเก็บข้อมูลภาคสนาม 3 ประเภท คือ ความต้องการ
หลักสูตรนิเทศศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารจัดการสื่อสารของผู้บริหาร กิจการวิชาชีพ
นิเทศศาสตร์ ผู้บริหารในสถาบันอุดมศึกษาเอกชน และหัวหน้าสาขาและอาจารย์ในสถาบันอุดมศึกษา
เอกชน

ขั้นตอนที่ 2 ขั้นพัฒนารูปแบบจำลองหลักสูตรนิเทศศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชา
การบริหารจัดการการสื่อสารในสถาบันอุดมศึกษาเอกชน โดยอาศัยข้อมูลที่ได้จากการสำรวจใน
ขั้นตอนที่ 1

ขั้นตอนที่ 3 ขั้นประเมินผลและปรับปรุงรูปแบบ โดยอาศัยความคิดเห็นจาก
ผู้เชี่ยวชาญตามกระบวนการวิจัยแบบเทคนิคเดลฟาย จำนวน 3 รอบ

ขั้นตอนที่ 4 ขั้นรับรองรูปแบบ โดยนำผลจากขั้นตอนที่ 3 ไปให้ผู้บริหาร หัวหน้า
สาขาวิชาลงความเห็นอีกครั้ง จากนั้นนำไปสร้างเป็นรูปแบบหลักสูตร

อุมาพร หล่อสมฤดี (2545). วิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาหลักสูตรโรงเรียน โดยแบ่งการดำเนินการวิจัยเป็น 3 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาและพัฒนาโครงสร้างรูปแบบการพัฒนาหลักสูตรโรงเรียนจากการวิเคราะห์และสังเคราะห์เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง หลังจากนั้นจึงสอบถามความคิดเห็นที่มีต่อโครงสร้างรูปแบบจากครูที่ทำการสอนในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานและสอบถามจากผู้เชี่ยวชาญด้านการวิจัยและพัฒนาหลักสูตร

ขั้นตอนที่ 2 ประเมินประสิทธิภาพของรูปแบบด้วยการนำไปใช้ในสถานการณ์จริง โดยนำรูปแบบที่ได้ไปใช้ในโรงเรียนประถมศึกษา จำนวน 1 โรงเรียน แล้วประเมินประสิทธิภาพ

ขั้นตอนที่ 3 ปรับปรุงรูปแบบและรับรองรูปแบบ การปรับปรุงรูปแบบดำเนินการโดยนำผลที่ได้จากการระดมความคิดเห็นของผู้บริหาร/ครู ที่นำรูปแบบไปใช้ในสถานการณ์จริง และการรับรองรูปแบบโดยสอบถามความคิดเห็นจากครู

ผลการวิจัยพบว่า การศึกษาและพัฒนาโครงสร้างรูปแบบการพัฒนาหลักสูตรโรงเรียน ประกอบด้วย การดำเนินงาน 5 ขั้นตอน คือ 1) การศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน ประกอบด้วย สภาพและความต้องการของชุมชน การวิเคราะห์ศักยภาพของโรงเรียน และการวิเคราะห์หลักสูตรแกนกลาง 2) การยกร่างหลักสูตร ประกอบด้วย จุดประสงค์ เนื้อหาสาระ การจัดการเรียนการสอน การวัดและประเมินผลผู้เรียน 3) การตรวจสอบคุณภาพหลักสูตร 4) การนำหลักสูตรไปใช้ 5) การประเมินผลหลักสูตร

สุปราณี ไกรวิฑูสนุสรณ์ (2541) วิจัยเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรพลเมืองศึกษา โดยให้ข้อมูลจากชุมชนสำหรับนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นสังกัดกรมสามัญศึกษาในเขตกรุงเทพมหานคร สรุปผลการวิจัย ดังนี้

1. การพัฒนาหลักสูตร ได้หลักสูตรและเอกสารประกอบหลักสูตรพลเมืองศึกษา สำหรับใช้เป็นวิชาบังคับเลือก ในกลุ่มวิชาสังคมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น โดยมีองค์ประกอบของหลักสูตรที่ได้พัฒนาขึ้นคือ 1) หลักการและเหตุผล 2) โครงสร้างหลักสูตร ซึ่งประกอบด้วย คำอธิบายรายวิชา จุดประสงค์รายวิชา และเนื้อหาสาระของหลักสูตร 3) การนำหลักสูตรไปใช้ 4) การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน และ 5) แนวทางการวัดและประเมินผล

2. ทดลองใช้หลักสูตรที่พัฒนาขึ้น และผลปรากฏว่าคะแนนวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงกว่าเกณฑ์ที่กำหนด

ไชยรัตน์ ปรานี (2545) วิจัยเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรให้สอดคล้องกับสภาพและ ความต้องการของท้องถิ่น โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยประยุกต์ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิง ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) มีขั้นตอนการดำเนินการดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 วิเคราะห์ความต้องการจำเป็นด้านการศึกษาของท้องถิ่น เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการพัฒนาหลักสูตร โดยใช้วิธีการประเมินสภาวะชนบทแบบมีส่วนร่วม ซึ่งใช้วิธีการศึกษา 3 วิธีคือ 1) การศึกษาเอกสาร 2) การสนทนากลุ่ม และ 3) การสัมภาษณ์ แบบเจาะลึก

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่สอดคล้องกับ ความต้องการจำเป็นทางด้านการศึกษาของท้องถิ่น โดยใช้วิธีการประเมินสภาวะชนบทแบบ มีส่วนร่วม ซึ่งใช้วิธีการศึกษา 3 วิธีคือ 1) การศึกษาเอกสาร 2) การสนทนากลุ่มและ 3) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก

ขั้นตอนที่ 3 การพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น เป็นขั้นตอนที่นำเอาข้อมูลเกี่ยวกับ ความต้องการจำเป็นทางด้านการศึกษาของท้องถิ่น มาเพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการพัฒนา หลักสูตร โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research)

ขั้นตอนที่ 4 การนำหลักสูตรไปทดลองใช้ เป็นขั้นตอนที่นำหลักสูตรที่ผ่านการ ตรวจสอบคุณภาพจากผู้เชี่ยวชาญ แล้วนำไปทดลองใช้กับนักเรียนตามสถานการณ์จริงใช้วิธีการ วิจัยแบบกึ่งทดลอง (Quasi – experimental research) โดยใช้แบบแผนการวิจัยแบบ One-Group Pretest-Posttest Design

ขั้นตอนที่ 5 การประเมินหลักสูตร การประเมินหลักสูตรแบ่งออกเป็น 2 ระยะ คือ การประเมินหลักสูตรระหว่างการทดลองการใช้หลักสูตร (Formative evaluation) และการประเมิน หลักสูตรหลังการทดลองใช้หลักสูตร (Summative evaluation) เพื่อศึกษาดูว่าหลักสูตร มีประสิทธิภาพเป็นไปตามจุดหมายที่กำหนดไว้หรือไม่ รวมทั้งพิจารณาผลกระทบอื่น ๆ ที่เกิดขึ้น จากการใช้หลักสูตร

สมบัติ ท้ายเรือคำ (2547) ได้วิจัยเรื่อง การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อพัฒนาหลักสูตรการวิจัยเชิงปฏิบัติการในชั้นเรียนสำหรับครูสังกัดสำนักงานคณะกรรมการ การศึกษาขั้นพื้นฐาน เป็นการศึกษาเพื่อพัฒนาหลักสูตร เพื่อให้เป็นหลักสูตรที่พัฒนาโดยครูเพื่อครู และใช้โดยครูในการพัฒนาหลักสูตรการวิจัยเชิงปฏิบัติการในชั้นเรียน ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยการมีส่วนร่วม ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นสำหรับการพัฒนาหลักสูตร ในส่วนของสภาพทั่วไปของชุมชนและโรงเรียนรวมถึงสภาพการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการในชั้นเรียน

ขั้นตอนที่ 2 การออกแบบหลักสูตรการวิจัยเชิงปฏิบัติการในชั้นเรียนให้การวิเคราะห์เอกสาร การสนทนากลุ่ม การสังเกตและการสัมภาษณ์แล้วนำข้อมูลมาผนวกกับขั้นตอนที่ 1 เพื่อพัฒนาโครงร่างของหลักสูตร และตรวจสอบความถูกต้องเหมาะสมโดยผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาหลักสูตรและการวิจัย นำข้อมูลจากการประเมินมาปรับปรุงโครงร่างหลักสูตรให้สมบูรณ์

ขั้นตอนที่ 3 นำหลักสูตรไปทดลองใช้

ขั้นตอนที่ 4 การประเมินผลการใช้หลักสูตร ประเมินด้านผลผลิต

ผลการวิจัยพบว่า 1) งานวิจัยในชั้นเรียนที่ครูทำอยู่มีลักษณะการแก้ไขปัญหาในชั้นเรียนแต่ไม่เป็นระบบ และส่วนหนึ่งทำงานวิจัยเพื่อขอกำหนดตำแหน่งทางวิชาการให้สูงขึ้น ส่วนครูที่ไม่ทำวินัยเพราะไม่มีความรู้ในเรื่องระเบียบวิธีวิจัย ไม่ได้ทำการวิเคราะห์ปัญหาในชั้นเรียน รวมทั้งขาดแหล่งการเรียนรู้และผู้ให้คำปรึกษาด้านการทำวิจัย 2) องค์ประกอบของหลักสูตรที่พัฒนาขึ้นประกอบด้วย หลักการ จุดมุ่งหมาย โครงสร้างเนื้อหา กิจกรรมการเรียนการสอน สื่อการเรียนการสอน การวัดการประเมินผล 3) ครูมีความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาและกระบวนการวิจัยเพิ่มขึ้น มีทักษะในการปฏิบัติการวิจัยตั้งแต่กระบวนการเริ่มต้นจนครบกระบวนการวิจัย มีเจตคติที่ดีต่อการวิจัยเชิงปฏิบัติการในชั้นเรียนและเห็นคุณค่าและประโยชน์ของการทำวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา 4) ผลการประเมินรายงานการวิจัยมีความถูกต้องและเหมาะสมโดยเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาหลักสูตรพบว่า ขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตร กระทำสอดคล้องกัน 4 ขั้นตอน ซึ่งเป็นขั้นตอนของรูปแบบการวิจัยและพัฒนา คือ ขั้นตอนที่ 1 การสำรวจข้อมูลพื้นฐาน ขั้นตอนที่ 2 การออกแบบหลักสูตร ซึ่งประกอบด้วยการพัฒนาโครงร่างหลักสูตรและการนำโครงร่างหลักสูตรที่ได้ไปให้ผู้เชี่ยวชาญประเมินความเหมาะสมและความสอดคล้อง แล้วนำผลการประเมินและข้อเสนอแนะจากผู้เชี่ยวชาญมาทำการปรับปรุงหลักสูตรอีกครั้งหนึ่ง ขั้นตอนที่ 3 การทดลองใช้หลักสูตร ขั้นตอนที่ 4 การปรับปรุงหลักสูตร นำข้อมูลจากการทดลองมาทำการปรับปรุงหลักสูตร ในส่วนของเนื้อหาและรายละเอียดบางประการภายในหลักสูตร

3. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา

แนวทางการพัฒนาประเทศที่เน้นการพัฒนาคน และมีทางปฏิบัติที่จะให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศมากขึ้น และในส่วนของจัดการศึกษาของประเทศโดยเฉพาะการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีการนำแนวคิดการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา เพื่อให้การจัดการศึกษามีแนวทางที่สอดคล้องกับการพัฒนาประเทศ และสามารถจัดการศึกษาให้ตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนมากที่สุด โดยการกำหนดนโยบายให้ชุมชนและโรงเรียนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน (ศิริกาญจน์ โกศลภัก. 2542) ดังนั้นการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาจึงเป็นแนวคิดที่ได้รับการกล่าวถึงอย่างแพร่หลาย นักวิชาได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

กาญจนา แก้วเทพ (2538: 99) อธิบายความหมายของการมีส่วนร่วมว่า จะต้องเป็นการมีส่วนร่วมที่ประชาชนเป็นเจ้าของโครงการ ส่วนบุคคลภายนอกนั้นเป็นฝ่ายสนับสนุน ชาวบ้านเป็นผู้วางแผน ดำเนินตามรูปแบบและวิธีการที่ชาวบ้านคุ้นเคย ตัดสินใจเมื่อต้องการทางเลือกแบบต่างๆ ในการแก้ปัญหา ภูมิรู้ ภูมิปัญญาและภูมิธรรม รวมทั้งตัวบุคคลในการระดมความคิด ในการแก้ปัญหา ต้องมาชุมชนเป็นส่วนใหญ่ รวมทั้งเป็นผู้แก้ไขข้อผิดพลาดหรือความขัดแย้ง อันอาจจะเกิดขึ้นตามวิธีการของตัวเองด้วยและนี่คือแนวทางวัฒนธรรมชุมชน

นรินทร์ แก้วมีศรี (2538: 25) สรุปการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่ามีลักษณะ ดังนี้

1. ประชาชนคือผู้ตัดสินใจหรือเป็นผู้กำหนดการพัฒนาอย่างเป็นตัวของตัวเอง
2. การพัฒนานั้นมุ่งเน้นในการพัฒนาขีดความสามารถของประชาชน เพื่อการพึ่งและการพัฒนาตนเอง
3. กระบวนการพัฒนานั้นเป็นการพัฒนาที่เริ่มจากประชาชน โดยต้องกระจายให้แก่ประชาชน

บัวผัน ลัดทิดา (2540 : 117) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยใช้วิธีการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผลการวิจัย พบว่า การพัฒนาหลักสูตรแบบมีส่วนร่วม มี 6 ขั้นตอนได้แก่

- 1) การกำหนดปัญหา 2) การหาสาเหตุของปัญหา 3) การพิจารณาแนวทางแก้ปัญหา
- 4) การวางแผน 5) การดำเนินการแก้ปัญหา และ 6) การติดตามผล

ชูชาติ พ่วงสมจิตร (2540: บทคัดย่อ) ศึกษาวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งเสริมและปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนกับโรงเรียนประถมศึกษาในเขตปริมณฑล กรุงเทพมหานคร โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ผลการวิจัยพบว่า

1. ปัจจัยที่ส่งเสริมให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียน ประกอบด้วย 3 กลุ่ม คือ

1.1 กลุ่มปัจจัยเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม ประกอบด้วย 1) ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ โครงสร้างทางเศรษฐกิจที่มีอุตสาหกรรมเป็นแกนหลักและในสถานะในช่วงเศรษฐกิจดี 2) ปัจจัยด้านการเมืองการปกครอง ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองท้องถิ่น กระตุ้นให้นักการเมืองท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียน และ 3) ปัจจัยด้านสังคม วัฒนธรรม ได้แก่ ลักษณะนิสัยพื้นฐานของคนไทย

1.2 กลุ่มปัจจัยที่เกี่ยวกับชุมชน ได้แก่ ความศรัทธา ความรู้สึกเป็นเจ้าของความเป็นห่วงสวัสดิภาพของบุตรหลาน ความเกี่ยวข้องผูกพันกับโรงเรียน สถานภาพของคน ในชุมชน ความคาดหวังที่มีต่อโรงเรียน ลักษณะนิสัยพื้นฐานของคนในชุมชน เครือข่ายของชุมชน ผู้นำชุมชน ความพร้อมของคนในชุมชน การเห็นแก่ความสำคัญของตนเองและการเห็นแก่ความเจริญของส่วนรวม

1.3 กลุ่มปัจจัยที่เกี่ยวกับโรงเรียน ประกอบด้วย 1) ปัจจัยที่เกี่ยวกับบุคลากรของโรงเรียน ได้แก่ ผู้บริหารรุ่นก่อนสร้างสมศรัทธาไว้ให้ ผู้บริหารและครูมีความสัมพันธ์อันดีกับชุมชน ผู้บริหารทำงานกับคณะกรรมการศึกษาได้ดี ผู้บริหารและครูให้เกียรติและกำลังใจแก่ผู้เข้ามามีส่วนร่วม ผู้บริหารมีความรู้ความสามารถดี ผู้บริหารและครูประพฤติตนดี ครูรัก ผูกพัน และรู้สึกว่าเป็นเจ้าของโรงเรียน โรงเรียนมีครูเก่าแก่และศิษย์เก่าอยู่ในโรงเรียน ครูสนใจเด็กและสอนดี และคณะครูมีความรักใคร่สามัคคีกัน 2) ปัจจัยที่เกี่ยวกับวิถีปฏิบัติงานของโรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนเป็นผู้เข้าไปขอความร่วมมือกับชุมชน สร้างระบบที่เอื้อให้ชุมชนมีส่วนร่วม ให้ความเอื้อเฟื้อแก่ชุมชน และสร้างความมั่นใจแก่ชุมชน 3) ปัจจัยเกี่ยวกับผลการปฏิบัติงานของโรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนมีแผนงานที่ดี มีความน่าเชื่อถือในเรื่องการเงิน และมีการพัฒนาที่ดี 4) ปัจจัยอื่น ๆ ได้แก่ ประวัติความเป็นมาของโรงเรียน ความเป็นโรงเรียนของชุมชน ชื่อของโรงเรียนและการที่โรงเรียนเป็นแหล่งสร้างประโยชน์ให้แก่ผู้เข้ามามีส่วนร่วม

2. ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนกับโรงเรียน ประกอบด้วย 3 กลุ่ม ปัจจัย ได้แก่

2.1 กลุ่มปัจจัยเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม ประกอบด้วย 1) ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ โครงสร้างทางเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรมที่ทำให้คนในชุมชนไม่มีเวลาว่างในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำ การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการผลิตและระบบมาตรฐานสินค้า 2) ปัจจัยด้านการเมือง การปกครอง ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงด้านการปกครองของท้องถิ่น ก่อให้เกิดความแปลกแยกในชุมชน และระบบการบรรจุแต่งตั้งข้าราชการครูไม่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน

2.2 กลุ่มปัจจัยเกี่ยวกับชุมชน ได้แก่ ความศรัทธา ความไม่ผูกพันกับชุมชน การไม่มีเวลาว่าง การขาดความสัมพันธ์อันดีกับโรงเรียน และความขัดสนส่วนบุคคล

2.3 กลุ่มปัจจัยเกี่ยวกับโรงเรียน ประกอบด้วย 1) ปัจจัยที่เกี่ยวกับบุคลากรของโรงเรียน ได้แก่ ผู้บริหารและครูรุ่นปัจจุบันขาดความสัมพันธ์อันดีกับชุมชน บุคลากรในฝ่ายบริหารไม่ให้ความสำคัญกับผู้ที่มีส่วนร่วม ผู้บริหารไม่อยู่บริหารโรงเรียน ทำงานโดยไม่มี การปรึกษาหารือ และไม่เร่งแก้ปัญหาความขัดแย้งกับชุมชน ครูมีทัศนคติที่ไม่ถูกต้องเหมาะสมกับชาวบ้าน ประพฤติตนไม่เหมาะสมและกีดกันการเข้ามามีส่วนร่วมของคนในชุมชน 2) วิธีปฏิบัติงานของโรงเรียน ได้แก่ ความเอาใจใส่ต่อนักเรียนน้อยลง โรงเรียนทำให้ประชาชนเดือดร้อน ยกเลิกสิทธิพิเศษของผู้มีอุปการะต่อโรงเรียน แต่งตั้งผู้มาทำงานกับชุมชนไม่เหมาะสม ไม่ตอบแทนชุมชน ไม่กำหนดบทบาทที่เหมาะสมให้แก่ผู้ที่มีส่วนร่วม 3) ผลการปฏิบัติงานของโรงเรียน ได้แก่ ความโดดเด่นด้านวิชาการของโรงเรียนลดลงและไม่มีผลงานที่ประสบผลสำเร็จ เสนอให้ชุมชนชื่นชม 4) ปัจจัยอื่น ๆ ได้แก่ ข่าวดังลบของโรงเรียน ความสัมพันธ์กับวัดไม่ดี การขาดบุคลากรที่เชื่อมโยงกับชุมชนและการขาดทีมงานที่ดี

ศิริกาญจน์ โกสุมภ์ (2542 : 15) สรุปจากการทบทวนวรรณกรรมว่าไม่สามารถให้คำจำกัดความของ การมีส่วนร่วมได้อย่างเฉพาะเจาะจง เพราะขึ้นอยู่กับกรอบแนวคิดของการมีส่วนร่วม เป้าหมายและกระบวนการของการพัฒนา ซึ่งสามารถจำแนกความหมายดังนี้

1. ด้านการกระจายอำนาจ "การมีส่วนร่วม" หมายถึง การทำให้ประชาชนซึ่งถูกกีดกันออกไป ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการได้รับประโยชน์จากทรัพยากรและสังคมร่วมกัน โดยเน้นการใช้ยุทธศาสตร์ที่จะทำให้ประชาชนมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในสังคมที่กว้างขึ้น ซึ่งส่งผลต่อวิถีชีวิตที่เป็นอยู่

2. ด้านลักษณะของการมีส่วนร่วม เป็นการอธิบายความหมายของการมีส่วนร่วม โดยจัดลำดับจากความหมายกว้างๆ ไปสู่ความหมายที่เฉพาะเจาะจง ซึ่งหมายถึงการมีส่วนช่วยเหลือโดยสมัครใจ การให้ประชาชนเกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจและการดำเนินงาน ตลอดจนรับผลประโยชน์จากโครงการ

3. ด้านการรวมพลังและทรัพยากร คณะกรรมการบริหารเพื่อประสานงานเฉพาะกิจ ในการพัฒนาชนบทขององค์การสหประชาชาติ ได้กล่าวถึงความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า คือ ความพยายามช่วยกันของบุคคลที่เกี่ยวข้องเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

คิงส์ (King, 1996) ได้ทำการวิจัยเรื่องการรับรู้ของครูผู้สอนกับการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองของโรงเรียนชนบทในนิวฟาวด์แลนด์ พบว่า โรงเรียนต้องพยายามที่จะส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับโรงเรียนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น การนำเอาความคิดสร้างสรรค์ ความรู้ความเข้าใจ และสติปัญญาของครู นักเรียน ผู้ปกครองและสมาชิกของชุมชน มาใช้ให้เกิดประโยชน์ และข้อเสนอแนะในการปรับปรุงคุณภาพการศึกษา ต้องปรับปรุงความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ซึ่งต้องมีการวางแผนเป็นอย่างดีบนพื้นฐานของกระบวนการวิจัย การสนับสนุนโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐในท้องถิ่น การจัดกิจกรรมโดยคณะกรรมการของโรงเรียน

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา สรุปได้ว่า มีการดำเนินการศึกษาวิจัยในลักษณะที่เป็นการวิจัยทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ซึ่งผลการวิจัยส่วนใหญ่ ได้นำเสนอถึงรูปแบบของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาที่มีลักษณะของการมีส่วนร่วมทุกขั้นตอนของการดำเนินโครงการต่าง ๆ ของโรงเรียน และเป็นการมีส่วนร่วมในหลาย ๆ ลักษณะ และนอกจากนี้งานวิจัยบางเรื่องยังเป็นการศึกษาถึงปรากฏการณ์ของการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการศึกษาในประเทศไทย ซึ่งพบว่า เป็นการมีส่วนร่วมแบบเหลื่อมล้ำ (Inequity participation pattern) และผลการวิจัยอีกส่วนหนึ่งทำให้เข้าใจถึงปัจจัยและเงื่อนไขที่ส่งเสริมหรือเป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา ผลการศึกษาครั้งนี้ ทำให้ผู้วิจัยได้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา ได้อย่างลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

กิตติพิศ ศิริสูตร (2538) ได้ศึกษาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น ตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ในโรงเรียนร่วมพัฒนาหลักสูตร สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดสุพรรณบุรี พบว่า การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น อยู่ในลักษณะการปรับกิจกรรมการเรียนการสอน หรือกิจกรรมเสริม การปรับปรุงและเลือกใช้สื่อการเรียนการสอน ส่วนการจัดทำสื่อการเรียนการสอน การจัดทำเนื้อหาวิชาและรายวิชาใหม่นั้นส่วนใหญ่ไม่ได้ดำเนินการ เนื่องจากครูผู้สอนไม่มีความรู้ ความเข้าใจ และไม่มีเวลาในด้านการถ่ายทอดความรู้หรือประสบการณ์ การมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรของปราชญ์ชาวบ้าน ส่วนใหญ่ได้รับการติดต่อโดยตรงจากครูผู้สอน และปктиชาวบ้านทุกคนมีความรู้ และประสบการณ์เกี่ยวกับคติ ความคิด ความเชื่อ และเรื่อง

เกี่ยวกับแนวปฏิบัติเทคโนโลยีชาวบ้าน ส่วนวิธีการถ่ายทอดความรู้หรือประสบการณ์ใ้การถ่ายทอดความรู้และแนะนำครูผู้สอนให้นำไปจัดกิจกรรมการเรียนการสอน สำหรับปัญหาที่เกิดขึ้นคืองบประมาณไม่เพียงพอ ผู้บริหารและครูในโรงเรียนไม่มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น นอกจากนั้นบุคลากรในโรงเรียนไม่มีเวลาพอที่จะดำเนินการในเรื่องนี้

กรมวิชาการ (2540) ทำการวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา พบว่า

1. การรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ศึกษานิตเทศกัมีการดำเนินการในเรื่องนี้ค่อนข้างน้อย และศึกษานิตเทศกัที่ดำเนินการส่วนใหญ่อยู่ในจังหวัดที่มีนโยบายเกี่ยวกับการให้โรงเรียนนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการจัดการเรียนการสอน ในส่วนของโรงเรียน ผู้บริหาร และครูผู้สอนมีการดำเนินการกับเรื่องนี้ค่อนข้างน้อย ความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านที่รวบรวมเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการประกอบอาชีพในแต่ละท้องถิ่น เช่น การจักสาน เทคนิคการดำเนินชีวิตด้านการเกษตร อุตสาหกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี

2. การสนับสนุนให้ครูผู้สอน นำความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านในท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนมีการสนับสนุนให้นำความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านมาจัดการเรียนการสอนและการปรับหลักสูตรให้สอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น

3. การนำความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านในท้องถิ่นมาจัดการเรียนการสอนโดยการนำนักเรียนไปศึกษาจากแหล่งเรียนรู้ในชุมชน และเชิญชาวบ้านหรือผู้รู้ในท้องถิ่นมาเป็นวิทยากร จัดกิจกรรมการเรียนการสอนตามความรู้ของท้องถิ่น เป็นต้น

4. ปัญหาและอุปสรรคของการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการจัดการเรียนการสอนคือขาดการสนับสนุนทางด้านวัสดุ อุปกรณ์และงบประมาณ รวมถึงขาดความรู้ความเข้าใจในการนำความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านไปใช้ในการจัดการเรียนการสอน

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2542) สรุปผลการศึกษาโรงเรียนและชุมชนในทุกภาคของประเทศพบว่า บทบาทของโรงเรียนในการจัดการศึกษาในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งจำแนกได้เป็น 2 ลักษณะคือ บทบาทการจัดการศึกษาเพื่อเด็กและบทบาทการจัดการศึกษาเพื่อเด็กเพื่อชุมชน ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1. บทบาทในการจัดการศึกษาเพื่อเด็ก เกิดจากการที่ครูและโรงเรียนได้เปลี่ยนแปลงบทบาทของตัวเองจากคน "สอนหนังสือ" มาเป็นผู้ "สร้างกระบวนการเรียนรู้" ให้แก่เด็ก นอกจากนั้น การเน้นเนื้อหามากเกินไปทำให้เด็กขาดการฝึกฝนทักษะที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตในสังคม โดยเฉพาะทักษะพื้นฐานด้านอาชีพที่สอดคล้องกับวิถีชุมชน และสุดท้ายก็คือ

การที่ครูและโรงเรียนได้พบปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนตลอดเวลาและพยายามใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาบทบาทของโรงเรียนในการจัดการศึกษาเพื่อเด็กตามแนวนี้ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการเมื่อหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ของหลักสูตรท้องถิ่นถูกกำหนดขึ้น ทำให้ครูและโรงเรียนสามารถนำความรู้ท้องถิ่นเข้าสู่ระบบการเรียนการสอน ส่งผลให้เด็กได้เรียนรู้อย่างหลากหลาย และมีทางเลือกมากขึ้น

2. บทบาทในการจัดการศึกษาเพื่อเด็กเพื่อชุมชน บทบาทนี้เกิดจากครูในโรงเรียนที่ได้สัมผัสสัมพันธ์กับชุมชน มองเห็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับเด็กและชาวบ้าน เป้าหมายของการจัดการศึกษาตามแนวคิดนี้ คือ การเชื่อมโยงและการถ่ายทอดความรู้ระหว่างเด็กกับชาวบ้าน หรือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ซึ่งจะช่วยให้การศึกษาได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตเพราะเด็กและชาวบ้านได้เรียนรู้จากชีวิตจริง เป็นธรรมชาติกว้างขวางและสอดคล้องกับชีวิตจริง นอกจากนี้การจัดการศึกษาในแนวนี้ ยังช่วยให้เกิดการถ่ายทอดศีลธรรม จริยธรรมระหว่างเด็ก ครูและชาวบ้าน ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ยากในระบบการจัดการศึกษาทั่วไป

การดำเนินงานตามแนวคิดดังกล่าวนี้มี 2 แบบ คือ 1) ครูได้ใช้โรงเรียนเป็นสถานที่ทดลองทางความคิด โดยให้เด็กทำกิจกรรมและเรียนรู้ในโรงเรียน เมื่อกิจกรรมประสบผลสำเร็จก็จะขยายผลออกไปเชื่อมโยงกับชุมชนอาจเรียกแบบนี้ว่า "จากโรงเรียนสู่ชุมชน" และ 2) ครูเริ่มต้นเรียนรู้และสร้างสรรค์กิจกรรมร่วมกับชาวบ้านในชุมชน เมื่อกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเกิดขึ้นแล้วจึงขยายผลไปเชื่อมต่อการเรียนรู้ของเด็กในโรงเรียน อาจเรียกวิธีการแบบนี้ว่า "จากชุมชนสู่โรงเรียน"

5. ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับไทเลย

จังหวัดเลยเป็นจังหวัดหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ชาวอีสานโดยทั่วไปเรียกจังหวัดนี้ว่า "เมืองเลย" มีสภาพทางภูมิศาสตร์ที่ตั้งอยู่ในแนวเทือกเขาเพชรบูรณ์มีลักษณะคล้ายกับกระทะไบบัว ปัจจุบันที่ตั้งของจังหวัดนับเป็นศูนย์กลางการคมนาคมระหว่างภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับภาคเหนือติดต่อกับจังหวัดพิษณุโลก อุตรดิตถ์ เชียงราย ลำปาง ลำพูน และเชียงใหม่ จึงเรียกว่าจังหวัดนี้เป็นประตูสู่ล้านนา และในอนาคตยังจะเป็นประตูสู่เมือง ล้านช้างอีกด้วย เพราะในขณะนี้มีการสร้างสะพานไทย - ลาวข้ามแม่น้ำเหืองระหว่างอำเภอท่าลี่กับเมืองแก่นท้าว แขวงไชยบุรี ระยะทางจากเลยสู่ล้านช้างมีความยาว 350 กิโลเมตรประชากรของชาวจังหวัดเลยโดยทั่วไปมีลักษณะเป็นสังคมชนบท ชาวบ้านในหมู่บ้านแต่ละแห่งมีความรู้จักคุ้นเคยกันเป็น

อย่างดี มีการติดต่อไปมาหาสู่เพื่อนบ้านใกล้เคียงกัน ช่วยเหลือพึ่งพิงกันเมื่อมีงาน เช่น งานบวช งานศพ งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน เป็นต้น ในด้านฐานะความเป็นอยู่นั้น ไม่แตกต่างกันมากนัก โดยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรมเป็นหลัก ในหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลตัวจังหวัด อำเภอ อิทธิพลของสังคมตะวันตกยังมีไม่มาก ชาวบ้านจะมีความสนิทสนม กลมเกลียวกันเป็น อย่างยิ่ง และมีความเคร่งครัดในขนบธรรมเนียมประเพณีนอกจากนี้ชาวเลย ยังมีสภาพความเป็นอยู่บางประการที่เป็นลักษณะเด่นของชาวอีสาน เช่น การให้การต้อนรับอย่างเป็นกันเองแก่ผู้มาเยือน โดยเฉพาะผู้มาจากต่างถิ่นจะได้รับการช่วยเหลือเป็นอย่างดี ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความโอบอ้อมอารีที่มีต่อกัน

จังหวัดเลยมีคนพื้นเมืองที่มีเชื้อชาติไทยซึ่งเรียกตัวเองว่าไทเลยเป็นเป็นชนกลุ่มใหญ่ที่สุด นอกจากนี้ยังมีเชื้อชาติจีน ชาวเขา ไทดำ ไทพวน ซึ่งเป็นชนกลุ่มต่าง ๆ ของจังหวัด วิถีชีวิตของคนเมืองเลยจะมีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย ยึดถือแบบประเพณีแบบชาวไทย ภาคอีสานและหลวงพระบาง คนเลยใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับประชากรส่วนใหญ่ ในประเทศไทย ศาสนาที่มีผู้นับถือรองลงมาคือศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ตามลำดับ นอกจากการนับถือศาสนาต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว ชาวเลยยังมีความเชื่อในเรื่องภูตผีปีศาจซึ่งสืบทอดมาจากบรรพบุรุษทำให้เกิดพิธีกรรมเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตไทเลย เช่น การละเล่นผีตาโขน การละเล่น ผีขนน้ำ และการละเล่นแซ่ปางไทดำนำหน้าคน เป็นต้น

นอกจากชาวเลยส่วนใหญ่มาที่เรียกตนเองว่าไทเลยแล้ว ในจังหวัดเลยยังมีชนชาติพันธุ์อาศัยอยู่อีกหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มชนเชื้อสายไทย เป็นชนกลุ่มหนึ่งที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับคนพื้นเมืองเลย โดยตั้งถิ่นฐานอยู่ปะปน ชนกลุ่มนี้เข้ามาอยู่ในจังหวัดเลยเป็นเวลานานแล้ว มีกลุ่มไทดำ ไทพวน และไทใต้

วิถีชีวิตของชาวเลย จะเป็นแบบเรียบง่าย สภาพบ้านเรือนแต่เก่าก่อนจะสร้างขึ้นเป็นเรือนหลังใหญ่ ยกพื้นฐาน มีระเบียงหรือชานยื่นออกไปด้านหน้าเรือนมีเรือนครัวซึ่งส่วนใหญ่ จะสร้างแยกต่างหากโดยมีชานต่อเชื่อมติดกัน สำหรับหลังคาของเรือนนอนมุงด้วยหญ้าคา ฝาและพื้นจะนิยมทำด้วยฟากไม้ไผ่สับแผ่ออกเป็นแผ่นและเสาค้ำด้วยไม้เนื้อแข็งเช่นกัน ปัจจุบันสภาพบ้านเรือนได้เปลี่ยนแปลงไปจากวัสดุที่ทำด้วยไม้กลัดกลายเป็นวัสดุที่ทำด้วยปูน อาชีพของชาวเลยส่วนใหญ่เป็นอาชีพเกษตรกรรม มีการทำไร่ นา รวมถึงพืชไร่ ปลูกดอกไม้เมืองหนาว ที่สำคัญพื้นที่จังหวัดเลยสามารถปลูกยางพาราที่มีปริมาณและคุณภาพดี

ความเชื่อของชาวเลย บางส่วนมักจะเชื่อเรื่องภูตผีบรรพบุรุษ และมีความเชื่อพิธีกรรมเกี่ยวกับผีฟ้า นางเทียมซึ่งมีอยู่แทบทุกหมู่บ้าน ส่วนชาวอำเภอด่านซ้ายมีความเชื่อ เรื่องวิญญาณ โดยมีเจ้าพ่อกวนและนางเทียมเป็นสื่อติดต่อกับวิญญาณและเข้าทรง มีการบูชา พระธาตุศรีสองรักและศาลเจ้าหรือหอเจ้าเป็นประจำทุกปี นอกจากนี้ยังรวมไปถึงพิธีกรรมแห่นางแมว การเล่นแม่นางตั้ง การเล่นแม่นางกวก พิธีบายศรีสู่ขวัญและพิธีช้อนขวัญ เป็นต้น ส่วนความเชื่อทางศาสนาซึ่งชาวเลยส่วนมากนับถือศาสนาพุทธเห็นได้จากจำนวนวัดซึ่งมีอยู่มากมายทุกหมู่บ้าน

ภาษาของคนจังหวัดเลย มีสำเนียงภาษาแตกต่างจากภาษาพูดของคนในจังหวัดภาคอีสานอื่น ๆ เพราะกลุ่มชนที่อาศัยในจังหวัดเลยมีประวัติการอพยพเคลื่อนย้ายจากเมืองหลวงพระบางแห่งอาณาจักรล้านช้าง และนำวัฒนธรรมด้านภาษามาใช้กัน จึงทำให้ภาษาเมืองเลยแตกต่างจากภาษาอีสานถิ่นอื่น โดยภาษาไทยเลยนั้นจัดอยู่ในกลุ่มหลวงพระบางอันประกอบด้วยภาษาอำเภอแก่นท้าว เมืองชัยบุรี ภาษาอำเภอด่านซ้าย และภาษาอำเภอเมือง จังหวัดเลย ดังนั้นสำเนียงพูดของชาวไทยเลยจึงมีลักษณะการพูดเหมือนชาวหลวงพระบางแต่บางพยางค์ออกเสียงสูงคล้ายสำเนียงพูดของปักขีใต้ ฟังดูไปเพราะนุ่มนวลจึงเป็นเอกลักษณ์เฉพาะคนเมืองเลย

ชาวจังหวัดเลยนั้น นับได้ว่าเป็นผู้ที่รักษารขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นไว้ค่อนข้างเหนียวแน่นถึงแม้ปัจจุบันวิถีชีวิตของคนเมืองเลยบางส่วนได้เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากได้รับวัฒนธรรมมาจากภายนอกก็ตาม คนเมืองเลยส่วนใหญ่ยังยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิม เช่น ในวันพระก็มักเข้าวัดฟังเทศน์ ถวายศีล ฟังธรรมและเวียนจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต สำหรับประเพณีและเทศกาลที่ชาวเลยได้ยึดถือและปฏิบัติมาช้านานนั้นประกอบด้วยประเพณีบุญหลวง ซึ่งเป็นการทำบุญโดยนำพิธีทำบุญแควสและบุญบั้งไฟมารวมกัน จะจัดในเดือนเจ็ดหรือเดือนแปด ตามขนบธรรมเนียมที่ปฏิบัติต่อกันมา และยังมีประเพณีการทำบุญพระราช้างเป็นการทำบุญออกพระราช้างทำในวันขึ้นสิบห้าค่ำเดือนสิบเอ็ดหรือเลื่อนไปทำในวันขึ้นสิบห้าค่ำเดือนสาม การทำบุญมักเชิญชวนประชาชนในหมู่บ้านอื่นที่ใกล้เคียงมาร่วมงานด้วยเพื่อความสนุกสนาน งานบุญเช่นนี้นิยมจัดทำในบางหมู่บ้านของเขตอำเภอท่าลี่และอำเภอภูเรือ และยังมีประเพณีที่ชาวบ้านนับถือและปฏิบัติสืบต่อกันมายาวนานเช่นเดียวกับท้องถิ่นอื่น ๆ เช่น การตักบาตรเทโว การแห่ปราสาทผึ้ง การปล่อยเรือไฟ งานนมัสการพระธาตุดินแทน งานบุญแห่ต้นดอกไม้ เป็นต้น

นอกจากขนบธรรมเนียมประเพณีที่กล่าวมาแล้ว จังหวัดเลยยังมีประเพณีทั้ง สิบสองเดือนของแต่ละปี คือ เดือนอ้ายบุญเข้ากรรม เดือนยี่บุญคุณลาน เดือนสามบุญข้าวจี เดือนสี่บุญแมวส เดือนห้าบุญสงกรานต์ เดือนหกบุญบังไฟ เดือนเจ็ดบุญชำระ เดือนแปดบุญเข้าพรรษา เดือนเก้าบุญข้าวประดับดิน เดือนสิบบุญข้าวสาก เดือนสิบเอ็ดบุญออกพรรษา เดือนสิบสอง บุญกฐิน และยังมีงานบุญอื่น ๆ อีก เช่น บุญก่อกเจดีย์ทราย บุญข้าวแจกคือการทำบุญอุทิศส่วนกุศล ให้ผู้ตาย ปกตินิยมทำกันในเดือนสามหรือเดือนสี่ และในบางท้องถิ่นมีประเพณีของตนเป็นพิเศษ เช่น การทำพิธีบวงสรวงผีป่าหรือเจ้าบ้าน การเซ่นเทวดา และการลงผีฟ้าเป็นต้น

เห็นได้ว่า จังหวัดเลยเป็นจังหวัดที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนานมีกลุ่มคนที่อพยพย้าย ถิ่นฐานเข้ามาอาศัยในเมืองเลย จนเกิดมีสัญลักษณ์หรือเอกลักษณ์ที่แสดงถึงการปรากฏของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของตนเองที่น่าศึกษาถึงวิถีการดำรงอยู่รวมถึงการสืบทอดต่อชนรุ่นต่อไป

